

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sliden soxo

MAGASIN FOR DANSK HISTORIE

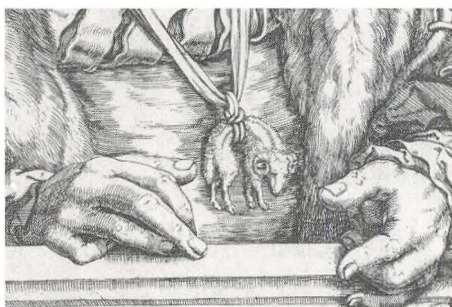
NR.2, 7. ÅRGANG

Indhold

Forsiden:
*En belejret by fra 1400-tallets
afslutning.
Frankrig*

Storebælt.....4
af Birgit Christensen

Den gyldne Vlies.....14
af Jette R. Orduna

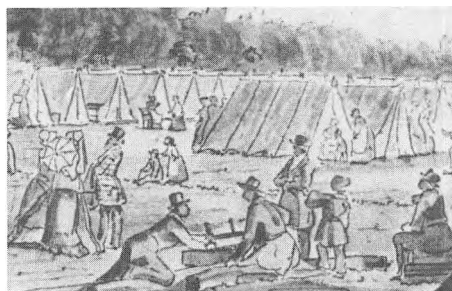
"5 Alen Klæde til en Kåbe":
En enkes bønsskrift fra 1487.....21
af Grethe Jacobsen

Valdemar Atterdag og alle hans
folk.....26
af Ib Nordby

Absolut ingen "kærlighed i
koleraens tid"-og dog.....34
af Gerda Bonderup

På legepladsen.....42
af Birthe Ludovica Rasmussen

Udgiver
Dansk historisk Fællesforening og
Rigsarkivet

Ansvarshavende redaktør
Bent Blüdnikow

Redaktionsmedlemmer
Poul Olsen, Henrik Stevnsborg og Steen
Ousager

Lay-out
Kristin Wiborg

Fotografer
Tage Ludvigsen og Alice Westergaard

Tryk
Nofo-Print-Helsingør
ISSN: 01-09-6028

Abonnement
tegnes ved henvendelse til
Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9
1218 Kbh. K.
Tlf. 33 92 33 10
Girokonto: 5 08 62 64
Kassereren, DHF, Park Boulevarden 52,
8900 Randers
Abonnementet er løbende indtil
opsigelsen

Pris
Årgang 1990, nr. 1-4 kr. 110,-
Løssalg pr. nr. kr. 40,-
Udlandsabonnement 1990: kr. 135,-

Distribution
Avispostkontoret

Flytning
Meddeles postvæsenet

© Copyright
Siden Saxo 1990
Udsendes også til Blindes
Lydforglag

Siden sidst...

Siden Saxo er ikke et fagtidsskrift i traditionel forstand. Selvom vi trykker videnskabelige artikler, er formålet at formidle forskning og viden til så mange mennesker som muligt. Det betyder også, at vi med glæde trykker artikler af ikke-historikere såvel som af historikere. Efter sidste nummers tema om besættelsen af Danmark kommer vi i dette nummer rundt i Danmarkshistorien såvel tidsmæssigt som emnemæssigt. Birthe Ludovica Rasmussen skriver om legepladserne og

deres oprindelse. Lektor Gerda Bonderup fra Århus Universitet beskriver de uhyggelige forhold under koleraepidemien.

Med cand.phil. Ib Nordby er vi tilbage til Valdemar Atterdags tid og følger de dristige militærfolk, der ofte satte livet til i krig.

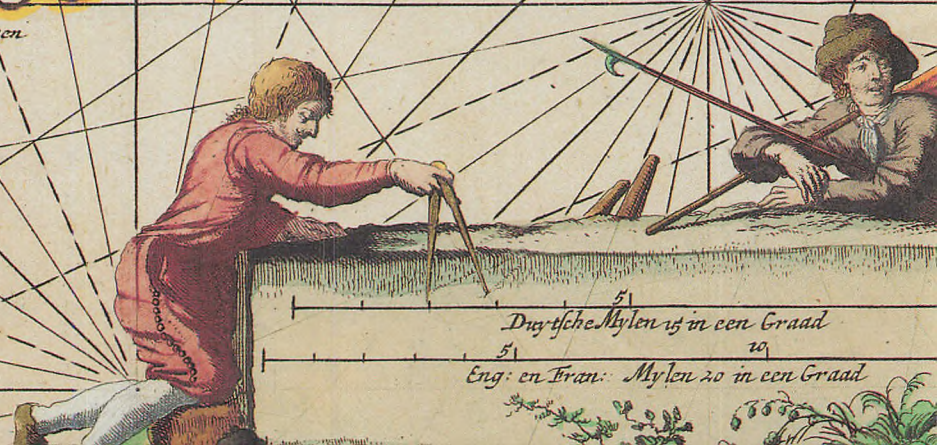
Cand.phil. Jette Orduna har kigget på billeder fra Christian 2's tid i sin søgen efter Den gyldne Vlies.

Seniorstipendiat, Phil.dr. Grethe Jacobsen tager os tilbage til 1400-tallet i sin artikel om en

stakkels enke, der udviste et flot initiativ i en tid, hvor det ikke altid var nemt at klare sig, hvis man var blevet enke.

Endelig belyser mag. art. Birgit Christensen, hvordan man kom over Storebælt for 306 år siden; inden nogen endnu havde tænkt på en bro.

*Med venlig hilsen
Redaktionen*

Over Storebælt i 1684 og 1993

Storebæltsovertarten har altid været en yndet skydeskive for kritik og diskussion. Måske det ændrer sig i 1993. Her bringes med en aktuel indledning en beretning om, hvordan det kunne gå for 306 år siden, når man ville over bæltet.

Det kort, Carl Gram benyttede, kan meget vel have været det her viste. Kortet var meget benyttet i 1600-tallet. Det kgl. Bibliotek.

9 minutter vil det tage, hvis man sidder i et Intercitytog og gerne vil over Store-Bælt fra 1993. Men så har toget også både passeret en tunnel og en bro, Vestbroen, og et stykke land.

Ingen tvivl om, at broen vil komme til at dominere landskabet. Men foreløbig forekommer det mest markante dog at være udvidelsen af Sprogø. Når opfyldningsarbejderne er afsluttede, vil øen være tre gange så stor, som den var.

Tunnel og bro

Sprogøs udvidelse hænger sammen med anlægget af den såkaldte østtunnel til jernbanetrafikken. Boringerne skulle været gået i gang eller lige ved at gå i gang, når dette magasin udkommer, og boremaskiner således være undervejs

fra hver side. I efteråret 1992 skulle arbejdet være så langt fremskreden, at DSB kan gå i gang med sine anlæg.

De videre planer er, at vestbroens første brofag skal placeres ved Knudshoved på Fyns-siden nær årsskiftet, omtrent samtidig med at østbroen udbydes i licitation.

9 minutter er ikke meget i forhold til de ca. 85 minutter, det i dag tager fra et tog er ankommet til Korsør og til det afgår fra Nyborg. Og i forhold til endnu tidligere faktisk ingenting:

Så lang tid tog det

F.eks. tog det i 1868 120-165 minutter med Postvæsenets damper, men endnu i 1860'erne kunne man også komme med sejlskib, de såkaldte smækker, der dominerede til 1820'erne. Og deres tidstabel lå ikke fast.

Det gjorde tidstabellen heller ikke i de store isvintre. Frem til 1929 skete det, at færgefarten, trods isbryderhjælp, måtte indstilles og erstattes med den gammelkendte isbådstransport.

Billetten var dyrere end til den normale overfart, men til gengæld måtte passagererne selv hjælpe til med transporten. Og måske måtte der overnattes på Sprogø. Det var et gammelkendt overnatningssted, således som det bl.a. fortælles i den følgende beretning fra 1684.

Beretningerne om isbådetransporter og overfartens forhold i det hele taget er mange, og de ældste er fra 1600-tallet. Den her trykte beretning har da også tidligere været gengivet i uddrag. Her bringes den primære, sproglig bearbejdet af mag.art. Birgit Christensen. Forfatteren var jægermester Friedrich von Gram.

Geheimeråd Carl Gram (1702-1782) var med den farefulde rejse over Storebælt i 1684. Det er fra ham, vi har den dramatiske beretning. Frederiksborg Museum.

Grams beretning 1684

Efter at jeg af gode venner er blevet anmodet om at give nogen forestilling om hin eventyrlige oplevelse, som i 1684 hændte mig på isen i Storebælt, har jeg fundet det rimeligt at efterkomme deres ønske og berette om hele begebenheden med alle omstændigheder, som er mig i frisk erindring, på følgende vis.

På ulvejagt

I begyndelsen af det nævnte år 1684 blev den daværende overjæger Hans Jürgen Zeitz, jeg som jagtpage og flere andre jagtbetjente af salig kong Christian 5 beordret til at begive os fra Jægersborg til Jylland og der foranstalte ulvejagter og skaffe bønderne, som led overordentlig stor skade af sådanne skadedyr, nogen hjælp.

Vi begav os således straks efter Hellig Tre Konger på vej, og selv om vi ved vor ankomst til Korsør så hele Bæltet fuldt af drivis, var dog vort ønske om at efterkomme vor allernådigste konges befaling med al flid så stort, at vi d. 9. januar, så snart det blev lyst, begav os fra Korsør ud i den farlige drivis, og med overmåde hårdt arbejde og stor fare forcerede vi isen og nåede med nød og næppe om aftenen endelig øen Sprogø, hvor vi påtraf en stor mængde rejsende.

Også de havde været nødt til at gå i land der og blive der på grund af den farlige drivis, som drev om så høje som huse og bjerge, således at der dengang nok har befundet sig omkring 100 mennesker på Sprogø.

På Sprogø

Denne Sprogø er en ganske lille ø i Storebælt 2 mil fra Nyborg, men kun 1 mil fra Knudshoved, som er et forbjerg på Fyn, og den omfatter ikke større område, end at den kun nødtørftigt kan ernære en enkelt bonde, som bor der, samt hans familie og de nødvendige husdyr.

Nu er det let at indse, at en bondes formue og vilkår ikke er sådan, at han kan modtage og beværte så mange

uventede gæster. Derfor erfarede vi straks ved vor ankomst en stor mangel på øl og brød, medens vi lige straks manglede kød, fordi bondens køer måtte holde for til lejligheden. Hvem der havde penge, betalte for en pot mælk en sletdaler, eller man måtte drikke af deres brønd, som skulle hedde sig at være ferskvand, men i virkeligheden var brakvand, eller hugge et stykke is ud, smelte det ved den smule ild, der var for hånden, og dermed så godt man kunne, slukke sin tørst.

Som vi nu havde holdt ud i 5 dage, onsdag, torsdag, fredag, lørdag og søndag, med dette traktement, og formodede endnu at have kræfter nok til at arbejde os den ene mil gennem drivisen til Knudshoved, så besluttede vi jagtjenerer samt 2 borgere og vores skipper, i alt omkring 18 personer, hellere i

tide at forsøge, om vi kunne nå til Fyn, end ved længere forbliven fuldstændig at forgå af sult og tørst på Sprogø.

Videre

Vi begav os derfor mandag den 14. januar, mens det knapt var blevet lyst

Før dampfærgernes tid blev Storebælts-overfarten betjent af færgelavenes bæltsmakker. Nyborg i 1700-tallet. Det kgl. Bibliotek.

*Sprogø i maj 1990. Gravemaskinerne er ved at færdiggøre den udvidelse, hvor togene skal køre ned i tunnellen mod Sjælland.
Polfoto.*

endnu, af sted i vores båd, uden at vi tog den ringeste proviant med os, stødte ud fra Sprogø gennem den smalle isbræmme og anvendte vor flid på at arbejde os videre. Selskabet, som var blevet tilbage på Sprogø, stod imens på stranden for ud fra vor skæbne at tage stilling til, hvad de selv skulle gøre, men de blev straks med begyndelsen af vort forehavende overbevist om, at det

ville være bedre ikke at følge vort eksempel, men at blive der.

Da vi næppe var kommet et pistol-skud fra land, kunne vi også godt se, at vi umuligt ville opfylde vort mål, og havde hellere befundet os i vor forrige elendighed på Sprogø, men strømmens vældige styrke forhindrede os i at virkeliggøre dette, derimod måtte vi uagtet al vor stræben følge dens magt og

tilbragte hele dagen og natten med kontinuerligt arbejde.

Så snart der var åbent vand, fortsatte vi vor rejse i båden, men så snart isen forhindrede os i at komme videre, steg vi ud og slæbte båden ved et langt tov eller reb efter os på isen og betjente os så af den, når vi igen traf på åbent vand, og således rejste vi med stor fare og umenneskeligt arbejde, så godt vi kunne, snart på isen, snart på vandet.

Fast i isen

Tirsdag den 15. januar var vi endnu i færd med sådant vekselvist arbejde og af det stadige arbejde så afkræftede og trætte, at vi næppe formåede at gøre noget. Af det svære arbejde og den tunge slæben var mine skuldre ganske blodunderløbne, hvad jeg i lang tid bar mærker efter. Dertil kom yderligere, at vor båd kom i klemme mellem isflagerne, hvorfor vi stod ud af den i den hensigt at trække den over isen som før.

Men skipperne, som allerede havde fjernet sig noget fra os på isen, råbte til os med følgende ord: "Vi er alle udmattede, så ingen mere kan trække båden. Gør nu enhver sit bedste for at redde sit liv, så har intet håb mere".

Ved denne dårlige nyhed løb nu enhver i store stræk af sted på isen, så langt han kunne komme, hvorved ganske vist en og anden plumpede i vandet, men alle dog blev reddet. Jeg selv, som ikke havde forestillet mig at være en sådan fare så nær, var som den sidste blevet stående ved båden, og fordi skippernes tilråb kom ganske bag på mig, gjorde jeg ikke lige straks brug af samme hast, som de andre gjorde, hvorved så i mellemtiden det tykke is, hvorpå jeg stod, skilte sig noget fra det

andet stykke, hvorpå mine kammerater var, så at det syntes mig for bredt til at komme derover med et spring.

I vandet

Jeg fattede derfor hurtigt den beslutning med den ene fod at springe over på et stykke is, som svømmede imellem os, og så med den anden fod over på det store stykke is. Da jeg ville springe over på det lille stykke, vippede det om på den anden side, så at jeg midt i springet styrtede i havet, men Gud føjede det på nådig vis sådan, at jeg ikke kom under isen, som var foran og bag mig, men straks op igen og til mit held så nær til det store stykke is, hvorpå mine kammerater var, at jeg kunne holde mig ved det med begge hænder og råbe om redning.

Den, der var forblevet nærmest mig, var overjægeren, som svarede på mine råb om hjælp: "Gud være Jeres sjæl nådig. Vi skal jo dog alle dø her. Jeg kan heller selv klare mig længere". Hvorpå jeg til sidste råbte tilbage til ham: "Der vil hvile et tungt ansvar på Jer for, at I ikke hjælper mig".

Derved lod han sig endelig bevæge til at vende om at trække mig op af vandet op på isen. Han kom også lige i allersidste øjeblik, da jeg ikke havde flere kræfter til at holde mig fast længe. Jeg var også ganske forstummet af vandet, som blændede mine øjne og løb ind i næse og mund, og desuden var strømmens styrke så stor, at det føltes, som havde to mænd hængt sig ved mine fødder, og det ville alligevel være ude med mig, selv om jeg også havde haft kræfter til at holde mig fast længere, thi tæt bag mig nærmede sig et stort stykke drivis, som ville støde

sammen med det, jeg holdt mig ved, og som redningsløst ville have skåret mig midt over, hvis Gud ikke havde ledet overjægeren og bevæget ham til hurtigt at løbe mig til hjælp.

Drivis

Imidlertid havde vi altså ladet vor båd, hvorfra vi intet andet havde reddet end et par bådshager, stå i isen. Den forblev ikke længe hel, men blev med et stort brag trykket itu af isen.

Endnu samme eftermiddag faldt jeg sammen med nogle andre for anden gang i vandet, men vi hjalp dog straks hinanden op igen og kom henimod aften igen hen til de andre, som var løbet af sted på det store stykke is, og det var vores mening at tilbringe natten på dette stykke is.

En fra vort selskab ved navn Joachim, en jagtbetjent, tog, da han troede, at det var ude med os alle, den beslutning at forlade os andre og på egen risiko vove et forsøg på at komme i land, og efter at have taget afsked, forsvandt han snart af syne for os. Vi regnede ham for sikkert fortabt og hans forehavende for meget forvovent og umuligt.

Da det imidlertid om natten på grund af de mange mennesker ville blive usikkert at forblive længere på dette stykke is, så blev det besluttet, at vi skulle fordele os og begive os over på et fast stykke is.

Fatamogana

Men før jeg beretter, hvordan vi fik dette iværksat, må jeg fortælle om en mærkværdig begivenhed, der passerede, før vi delte os fra hinanden:

Isbådstransporter vedblev med at være aktuelle helt frem til 1929. Isbådstransport fotograferet 1893. Fotografiet dannede grundlag for det stik, som Illustreret Tidende bragte (se næste side). Det kgl. Bibliotek.

Et stort stykke vej fra os, cirka en halv mil eller noget derover, inde på Fyn, fik vi nemlig i det klare måneskin øje på et stort anlagt bål, som bønderne havde tændt til gavn for os, for at vi om natten kunne vide, hvor land var, og ikke igen falde tilbage i havet.

Ved dette bål kunne vi tydeligt skelne bønderne, som holdt det ved lige med brænde, og et klart skær lod sig se. Straks var en båd færdig med to eller

tre mennesker i samt en lygte. Med al magt skyndte de sig for at redde os og kom os også så nær, at overjægeren Hans Jürgen, ikke med skrigen, men blot med en noget hård stemme kunne råbe til dem i båden: "I gode folk, skynd Jer at komme ud til os, vi vil belønne Jer vel". Da nu båden efter vor mening var kommet os ganske nær - så at det kun manglede omkring 100 skridt, og vi mere og mere tydeligt kunne se folkene, så at vi undrede os over, hvordan de folk formåede så snart at arbejde sig gennem isen til os, da vi dog med al flid og langsommeligt surt arbejde ikke havde kunnet udrettet noget lignende, da nu, som jeg siger, vi var allermest forundrede og glade over redningen, se, så forsvandt på en gang båden, mennesker og lys for alle vore øjne nær ved os, og dermed alt håb om at blive reddet.

Det var ikke godt

Dog må jeg påpege, at der var en af vort selskab, der aldrig ville være enig med os andre om bådens tilsynekomst, men hele tiden sagde, at der ikke var noget, og da vi ville overbevise ham om, at vi alle så det samme, holdt han dog på sit. "Det var ikke noget godt", foreholdt han os bagefter, da båden forsvandt.

Over denne pludselige tilintetgørelse af alt vort håb blev vi som let at fatte heftigt bestyrtede og vidste ikke, hvad vi skulle gøre, da vi så hurtigt igen befandt os i vor forrige elendige tilstand. I denne forvirring råbte overjægeren med høj stemme i meget stille vejr mod land, uden at vi havde kunnet se nogen: "Kan I redde os?" Hvorpå der kom et tre gange gentaget svar tilbage, som lød til at komme langt væk fra: "Nej, nej, nej, befal Jer Gud, her er ingen redning for Jer mere".

Da nu denne ringe trøst gjorde os meget mere bedrøvede og samtidig forårsagede os alle mulige tanker, frygt og skræk ved nattetide, så måtte og skulle det nødvendigvis efter denne begivenhed som allerede nævnt besluttes at søge over på et fastere stykke is, hvorpå man mere kunne være i sikkerhed end på det, hvor vi befandt os, og det blev aftalt, at hvem der faldt i vandet, måtte blive deri, thi på grund af natten formåede man ikke at hjælpe nogen, hvilket enhver så måtte finde sig i og afvente med tålmodighed, hvad lykke eller ulykke Gud havde bestemt for ham.

Hvad der var det mest smertelige og triste ved denne beslutning, var det, at størstedelen besluttede at efterlade mig, en borger og en tiggerdreng på isen.

Fordi jeg flere gange var faldet i vandet, og fordi jeg først var blevet varm og svedig af det strenge arbejde, var jeg blevet så forfrossen og stiv, at jeg næppe kunne stå mere; de to andre havde heller ikke mange flere kræfter end jeg, så de andre hverken kunne eller ville slæbe os med videre.

Ligkiste af is

Men før de satte den fattede beslutning i værk, byggede de til sidst af barmhertighed for mig en slags lille kasse eller ligkiste af små stykker is, som de satte oven på hinanden på begge sider af mig, hvori jeg kunne ligge lidt beskyttet for den skarpe luft, og de lagde også et stykke is under hovedet på mig. Derpå tog de afsked med det ønske, at de eller i det mindste nogle af dem skulle komme i land og også hjælpe os andre, og skulle så til at gå fra os.

Men i det øjeblik, da de skulle til at gå, begyndte de alle at tale i munden på hinanden: "Der er ild på himlen over os". De sagde, at det så ud som en drage, og det har uden tvivl været nordlys, som ikke er noget usædvanligt hertilands ved vintertide. Jeg, der allerede lå i min ligkiste og endog var ved at blive forladt af de andre, havde allerede givet afkald på alle ting og var slet ikke nysgerrig efter at se dette syn, så jeg har således ikke opfattet det ringeste deraf.

Alene

Derpå skilte de andre sig straks fra os og lod os tre alene tilbage. Mine to kammerater, købmanden og tiggerdrenge, kom imidlertid helt nær hen til mig, og vi forsøgte at varme hinanden så meget som muligt med vor ån-

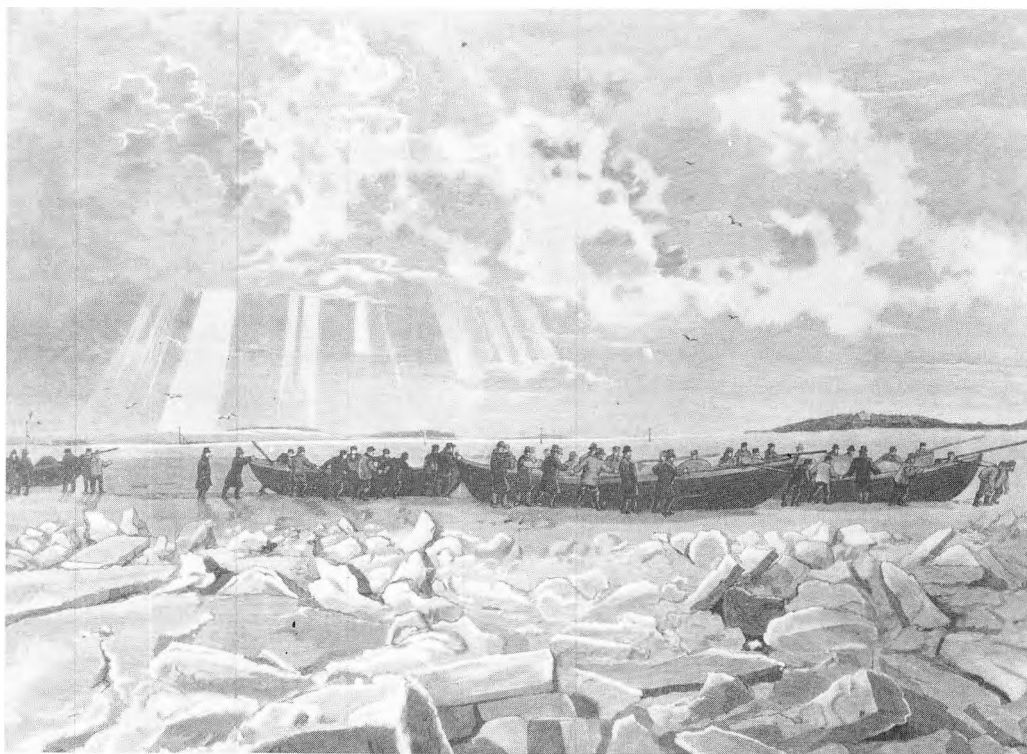
de, og det er i øvrigt let at forestille sig, hvordan vi tilbragte denne triste nat, da vi var forladt af vort forrige selskab og al menneskelig hjælp og i havets magt, befandt os på et lille og skrøbeligt stykke is, og hvert øjeblik måtte forvente den fuldstændige undergang, hvilket altsammen blev endnu mere grueligt af natten og ensomheden, og vi hørte intet andet end en vedvarende snadren og skrigen af ænder, lappedykkere og andre søfugle.

Af overvældende træthed faldt vi af og til i søvn, som dog blot var fantasier og døsen, så at vi ikke følte nogen opkvikning deraf, og på den anden side blev vi plaget af meget stor sult og endnu mere af tørst, og skønt vi nu og da

tog et lille stykke is i munden for at slukke vor tørst, blev vi dog kun lidet opkvikkede deraf og måtte på grund af den hæsle smag snart spytte det ud igen.

Til Romsø

I denne elendige og ynkelige tilstand måtte vi nu drive af sted på vor isflage og stødte endelig den tredie dag efter vor afrejse fra Sprogø, den 17. januar, onsdag morgen, på en ø ved navn Romsø, som ligger nord for Fyn og hører til herr Niels Krabbes gods, Hverringe, og blev stående på den faste is, som var der - hvad der var Guds forunderlige nåde og forsyn, thi hvis vi

ikke havde ramt dette næs, som rakte frem på denne ø, havde vi været hjemfaldne til det åbne hav og var ikke kommet fra det med vort jordiske hylster i behold. Denne ø ligger i øvrigt omkring 8 mil fra Knudshoved ad søvejen.

Imidlertid så vi en mængde is drive om i havet og blev henimod middag særlig opmærksomme på et stykke is, hvorpå der så ud til at være store fugle, hvad vi i begyndelsen ikke tænkte det ringeste over, men da dette stykke is hele tiden kom nærmere og endelig om eftermiddagen på uformodet vis nærmede sig vort, så vi, at det var vore kammerater, som den forrige nat havde taget afsked med os.

Da de nu traf os i vor ynkelige, kraftesløse og næsten farlige tilstand, rev en af vore jagtbetjente ved navn Stephann med stor hurtighed mig op af mit leje og op på den faste is, hvilket også skete med mine to ledsagere, så tilsyneladende var vi dermed ved Guds nåde foreløbig revet ud af den fare, vi før havde været i.

Jeg kunne i begyndelsen ikke gå, uden at man tog mig ved hånden og slæbte mig, og vi havde vel endnu en halv mil foran os, før vi kunne nå det faste land på Fyn. Men da mine fødder og led ved at gå igen var blevet noget opvarmet og gjort smidige, forekom det mig, så længe jeg gik på isen, at jeg havde fået nye kræfter, og vidste ikke af noget andet ubehag end en usigelig tørst, som jeg allerede til dels havde lidt af på Sprogø, men mest på vor tre dage lange rejse til vands, og ikke alene af den grund, men også af overmåde hede var min hage udvortes helt ned til halsen blevet som råt kød lige som af kræft.

Jeg var også blevet ganske ukendelig og anderledes for andre at se på. Da vi nu til sidst kom ganske nær til land, faldt to af vore folk, Hinrich Richter og Anthon, som gik foran, igennem isen i vandet og råbte ynkeligt om hjælp, hvorved det af os alle blev besluttet at redde dem, hvor stor end også faren på ny ville blive for os alle.

Dog bad en borger mindeligt om at blive forskånet derfor af hensyn til sin kone og sine børn, idet han mente, at hvis vi alle skulle blive derude, ville det dog være godt, hvis han så kunne give fuldstændig efterretning om de farlige tildragelser, vi havde gennemgået. Vi gav ham så lov til at gå sin vej, men vi andre lagde os alle på maven og tog fat i hinandens ben, så at den første med så meget mindre risiko kunne nå dem, der var faldet i vandet og trække dem op.

Mod land

For at opnå større sikkerhed og at kunne holde os så meget mere fast og ikke lade os veje ned af de forreste, stak hver af os sin kniv i isen. - Dette blev altså sat i værk, og de, der var faldet i, blev trukket op. Isen havde bøjet sig sådan under os, at vi igen var blevet våde på kroppen, og hvis isen var bristet, ville det have været sket med os alle.

Vejen fra dette sted ind til det faste land syntes vi endnu, vi kunne tilbagelægge med nogenlunde kræfter, men aldrig så snart havde vi sat foden på land, før alle kræfter undslap os, og vi faldt alle i en meget stor afmagt, så at vi heller ikke kunne gøre vor tak til Gud med den styrke, vi havde foresat os.

Til vor lykke indfandt der sig samme dag henimod aften et kvindemenneske på stranden, som bragte os til en

landsby, som lå der i nærheden, men på hvilken måde, vi kom derhen, er på grund af sansernes svaghed og de stærke smerter i kroppen undsluppet mig. Vi begyndte således alle rigtig at føle virkningen af vore onde dage og vore legemes plager.

Berusede

Hos bonden, som vi var blevet bragt hjem til, råbte vi straks om mad, men dog mere om drikke, hvilket han da også villigt rakte os efter sin formåen. Men vore hoveder var så svage, at vi af den tynde drik, som vi af nødvendighed indtog, blev ganske berusede, så at ingen af os forblev ved sans og samling eller formåede at gå eller tale.

Efter bondens udsagn gjorde vi heller intet andet end bestandig at klage og jamre over vore legemes smerter, hvad der så fik bonden til at frygte, at vi skulle dø mellem hænderne på ham, og at han således ville have ærgrelse og ulejlighed af os. Derfor besluttede han og hans naboer at skaffe os videre, lagde os derfor endnu samme nat, uden at vi vidste af det, til vogns mellem nogle dyner og bragte os til en lille by ved navn Kerteminde, som lå to mil derfra.

Men før jeg fortæller videre om, hvordan det gik os, efter at vi var kommet i land, må jeg med få ord berette, hvilken succes jagtbetjenten Joachim havde haft med sit forehavende, efter at han dagen forinden henimod aften havde taget afsked med os og alene begivet sig på rejsen til Fyn.

Som han senere selv har berettet for os, så var han endnu samme nat, dog under stor fare og med nød og elendighed, hvoraf han siden måtte døje meget med sit helbred, nået ind på strand-

bredden, hvorfra han havde kunnet høre overjægeren råbe "Kan I redde os ?" og hvorpå han så havde givet svaret "Nej" tre gange, som det allerede ovenfor er anført. I øvrigt bekræftede han, at bålet inde på Fyn var tændt til gavn for os, men om båden, som vi syntes nærmede sig os, vidste han ikke den allerringeste besked at give.

I Kerteminde

I omtalte Kerteminde blev vi den følgende dag, den 19. januar. Vi havde også haft god brug for at hvile ud der nogle dage endnu efter de ubeskriveligt udmattende oplevelser, vi havde udstået, og efterhånden genvinde vore tabte kræfter, og ved forskellige midler kurere vore skrammede og smertende lemmer.

Men vor overjæger, der var allerbedst forsynet med klæder, og som mindst havde døjet på vor tur over isen, var hårdnakket og ville ikke unde os sligt gode, tværtimod måtte vi straks den 19. januar igen på rejse og dag og nat uden rast og ro fortsætte, indtil vi endelig ankom til den daværende jægermester Ahrenfeldt i Jylland.

Hvad vi nu på denne hastige rejse med største jammer og klage måtte døje af smerter, er det let at forestille sig, særlig plagede kulden os, fordi vi var meget tyndt påklædt på kroppen, og vore regnkapper og frakker for størstedelen på grund af det tunge arbejde var blevet efterladt ved vor båd.

Uden tøj

Men jeg tabte min frakke, da jeg lå i vandet, og skønt jeg for 4 skilling havde købt en gammel bådsmands-

vams, hvorpå der vel var 100 pletter, og udstyrede mig dermed, så godt jeg kunne, og trak den over mine andre klæder, så var den mig dog noget for snæver og kunne heller ikke forslå meget mod så bidende kulde. -

Skønt vi nu ved vor ankomst til Jylland fik nogenlunde ro i kroppen, så var de fleste af os af kulde og udmattelse bragt i en sådan tilstand, at vi ikke kunne udrette det ringeste med ulvejagten, og det havde derfor ikke været nødvendigt at udsætte os for strabadserne ved så hastig en rejse ved både dag og nat, og vore smerter og de svagheder, vi havde pådraget os, ytrede sig nu sådan, at det var en elendighed at høre på vore jammerklager og at se vore forfrosne hænder og fødder, som desuden lugtede ilde.

Således har vel de fleste af os efter min opfattelse sat den største del af deres helbred til.

Ødelagt helbred

Jeg selv måtte straks i begyndelsen efter at have fået tilstrækkelig mad, som jeg på grund af stor sult mange gange daglig indtog, hver gang igen kaste op, når fordøjelsen skete, hvilket vedvarede med store mavesmerter lige til april, og først i påsken kom jeg igen til København, endnu med forbundne fødder, så at jeg ikke i lang tid kunne få sko på mine fødder.

Jeg tror i øvrigt, at mine efterfølgende sygdomme for en stor del havde deres oprindelse i denne isrejse.

De andre har også alle, enhver på sin måde, måttet døje sørgelige kvaler. Den ene borger skal være blevet ganske død, den anden, som holdt mig med selskab på isen, skal lige som en skip-

per straks være død, men andre har på anden måde mistet deres helbred, skønt ikke en eneste af os blev savnet efter denne vand- og isrejse.

Dette er altså den sande og enfoldige beretning om denne forunderlige begivenhed, hvoraf Guds hellige forsyn og vidunderlige førelse lyser frem som den klare middagssol.

Den store Gud være lovet og takket fra evighed til evighed. Amen.

Den gyldne Vlies

På en afbildning af Christian 2 på et af Kronborg-tapeterne fra ca. 1581-85 ses om hans hals et miniature vædderskind, der hænger i et bånd. I Næstved og Ålborg har man fundet 3 blyplomber fra bomuldsklæde, fabrikeret omkring år 1600. Også her er afbildet et hængende vædderskind.

Hvad er det, og hvilken sammenhæng er der mellem tapetet på Kronborg og fundene i Næstved og Ålborg? Cand. phil. i middelalderarkæologi, Jette R. Orduna giver svaret og henviser interesserede til Umberto Eco's nye bog om tempelriddere og andre ordener.

Vædderbillederne har en lang historie, der kan følges tilbage til den græske oldtid med fortællingen om kongebørnene Phryxuse og Helle. De blev forsoget myrdet af deres stedmoder Ino, men reddedes fra døden af en gylden vædder, sendt af børnenes afdøde moder, Nephele. Under flugten på den flyvende vædders ryg, faldt Helle af og druknede. Phryxus nåede Kolchis - et kongerige sydøst for Sortehavet - og giftede sig der med kongens datter. Den gyldne vædder døde af anstrengelserne, og vædderskindet blev hængt op i et træ, bevogtet af en drage, der aldrig sover.

Vædderbilleder

År senere forsøger den græske kongesøn Jason at vinde sin faders kongerige Iolcos tilbage fra en onkel, der forlanger Det gyldne Vædderskind mod at afstå riget. Jason rejser i det 13. århundrede før Kristus på skibet "Argos" til Iolcos, og med hjælp af kongedatteren Medea lykkes det ham at dræbe dragen og få Det gyldne Vædderskind. Sammen med Medea rejser Jason tilbage til Grækenland og genindsætter sin far Æson på kongetronen.

Legenden om Det gyldne Vædderskind menes opstået omkring Rhio-

nifloden ved Vani i det nuværende sovjetiske Georgien. Her lægger man den dag i dag fåreskind i floden for at opsamle de små stykker guld, der udvaskes fra bjerget Svanetia om foråret, når sneen smelter.

Der findes dog andre forklaringer på legenden om Det gyldne Vædderskind. Nogle mener, at den er opstået på Kreta, hvor fårene om foråret spiser gyldne pollen i olivenlundene. Herved formodes det, at deres pels bliver gylden, og vædderen opfattes som et symbol på forårets klimaks.

Det gyldne Vædderskind kom til at danne grundlag for ordenen Den gyldne Vlies. Ordenen er en af de fornemste i verden på linie med den engelske Hosebåndsorden og den danske Elefantorden.

En fornem orden

Den gyldne Vlies er ingen fortjenstorden, men en husorden, der blev uddelt af den regerende hertug i Burgund, fortrinsvis til adelige eller monarker. Ordenen blev indstiftet den 10. januar 1430 i Brügge i det nuværende Belgien af Philip den Gode, hertug af Burgund. Han var en af de mægtigste og mest pragtelskende herskere på den tid, og indstiftelsen fandt således sted i forbin-

delse med hans bryllup med prinsesse Isabel af Portugal.

Hertug Philip den Gode levede fra 1419 til 1467 og regerede over et rige, der var kilet ind mellem Frankrig og Tyskland og bestod af det nuværende Bourgogne, Luxembourg, Belgien og den sydvestlige del af Holland.

Legenderne

Om ordenens opståen findes mange legender. En af disse fortæller, at hertugen netop valgte Den gyldne Vlies som symbol, fordi han var betaget af en borgerkvindes gyldenblonde hår. En anden legende vil vide, at ordenen blev indstiftet i taknemmelighed til uldindustrien i Flandern, hvem han skyldte sin umådelige rigdom.

Årsagen til, at ordenen blev dannet, skal dog ses i et både politisk og moralsk lys. De sidste årtier af 1400-tallet var kendetegnet af ridderskabets nedgang. De gamle kristne idealer var tabt, i stedet for korstog til fjerne lande og forsøg på at befri Det hellige Land, deltog ridderskabet nu i turneringer af mere sportslig art.

De europæiske lande lod sig ikke mere samle under kejser og pave, og grundlaget for et samlet korstog var borte. Philip den Gode ønskede at genoplive ridderidealene, et ønske allerede hans forgængere Philip den Store og Jan uden Frygt havde haft.

Til forherligelse af kristne dyder

Efter Philip den Godes forestillinger, var Jason og Argonauterne de første egentlige riddere. Dog mente han, at

Den hellige Stad's befrielse var vigtigere end Kolchis' guld.

Formålet med ordenen Den gyldne Vlies var derfor at virke "til Guds ære, til fremme af den kristne tro og til forherligelse af de kristne dyder". Ordenen var samtidig til Jomfru Maria og apostlen Andreas' ære. Andreas var skytshelgen for Burgund.

Ordenen bestod af en ordenskæde af ildstål og -sten samt et gyldent væderskind hængende fra ordenskæden. Til Ordenen hørte ligeledes en skarlagerrød ordensdragt med guldindvirkninger.

Det første møde

Ved det første ordensmøde den 22. november 1431 i Lille i Frankrig fastlagdes statutterne af hertugen og de første 24 riddere, han i sin egenskab af stormester havde udnævnt. Antallet af riddere af Den gyldne Vlies blev på dette møde fastsat til 31, kejser Karl 5 forhøjede dette til 51 og Philip 6 til 61 medlemmer.

Riddere blev udnævnt for livstid, medmindre de gjorde sig skyldige i troskabsbrud, kætteri eller flugt under kamp. Ordensridderne havde ret til indbyrdes at kontrollere hinanden, herunder også stormesteren. Hver ridder bar en ordenskæde, der var nummereret og tilhørte Ordenen.

Ved dødsfald eller udelukkelse af Ordenen, skulle ordenskæden leveres tilbage. Blev ordenskæden tabt under "ærlig kamp", blev den erstattet af Ordenen, ellers skulle ridderen eller hans arvinger betale, hvis en ny ordenskæde skulle laves. De første 24 kæder blev lavet af Jean Peutin, som var guldsmed i Brügge.

Kendskabet til Den gyldne Vlies i Danmark stammer fra fundet af en blyplombe fra bomuldklæde, produceret i Gent, og fundet i Næstved. Næstved Museum

Den gyldne Vlies spillede en meget stor rolle for Christian 2. Kun på meget få billeder er han afbildet uden sit vædderskind. Maleri af Poul Hagelstein, en kopi efter en miniature i Biblioteque de Bourgoigne i Bruxelles. Statens Museum for Kunst.

Fasanfesten

Ikke alle medlemmer af Ordenen var dog tilfredse med valget af Jason som patron. Biskoppen Jean Germain, som var ordenskansler, foreslog allerede under det første ordensmøde, at man i stedet valgte Gideon, en bibelheld, hvis sejr skyldtes en vidunderlig vædder.

Valget af Jason blev dog stadfæstet under en banket, der blev afholdt af Philip den Gode i Lille i 1453 efter tyrkernes erobring af Konstantinopel. Ved denne banket aflagde Philip den Gode løfte om at tage på korstog mod tyrkerne.

Den senere så berømte banket "Fasanfesten", opkaldt efter floden Phase i Kolchis, overgik alle hidtidige fester, og blandt andet blev den hellige Kirke "Sainte Eglise" fremstillet i skikkelse af en elefant, fra hvis tårn en nonne fremsagde et klagedigt om faren ved tyrkernes angreb.

At nonnen var en mand og elefanten sandsynligvis kunstig, var ingen hindring for den sceniske effekt.

Forbillede for elefantordenen?

Netop denne scene ved Fasanfesten kan have dannet grundlag for den danske Elefantorden, selv om det ikke vides, om Christian 1 var til stede ved festen.

Men omkring 1457 grundlagde han et religiøst samfund, der blev knyttet til Hellig Tre Kongers Kapel ved Roskilde Domkirke i 1464. Kapellet blev opført af kongen, og dets forbilleder skal netop søges i de kapeller, der blev opført til Den gyldne Vlies i Gent, Brügge og Mecheln.

I 1516 blev det tilladt riddere af Den gyldne Vlies at bære Vliesen alene i et rødt silkebånd eller en guldtråd. Hidtil havde man altid skulle bære hele ordenskæden, undtagen ved kamp i rustning eller farefulde rejser.

Efter 1516 skulle hele ordenskæden kun bæres ved religiøse højtider såsom jul og påske samt ved ordensmøder og begravelser af medlemmer af Ordenen.

Christian 2 og Karl 5

Renæssancekongen Christian 2 giftede sig i 1514 med kejser Karl 5's søster, Isabella - i Danmark kom hun til at hedde Elisabeth. Karl 5 var tysk kejser og samtidig hersker over Østrig, Nederlandene og Spanien samt de spanske kolonier i Amerika. I 1520 blev han af paven udråbt som konge af Rom.

Christian 2 var konge over Norge og Danmark og efter Blodbadet i Stockholm i 1520, blev han udråbt til konge i Sverige. De nordiske riger var da samlet under én hersker.

Sveriges arvekonge

Den 4. november 1520 blev Christian 2 i Stockholms St. Nikolai kirke kronet som Sveriges retmæssige arvekonge. Da den højtidelige ceremoni var på sit højeste, rejste Karl 5's sendebud sig op og roste Nordens hersker på latin.

Som kulmination på talen hængte han Den gyldne Vlies' ordenskæde om kongens hals. Christian 2's nyvundne medlemskab af Europas fornemste og mest eksklusive Ordenskapitel, var det fysiske tegn på hans enestående magt position, en anerkendelse fra kejser, fyrster, adel og præsteskab.

Ordenen var dog allerede blevet til-

Christian 2 og Dyveke. Her ses Christian med sit vædderskind. Vilhelm Rosenstand 1885. Frederiksborg Museum.

*Christian 2 på kobberstik af Jacob Binck.
Frederiksborg Museum.*

delt ham i 1519 ved det 29. kapitlemøde i Barcelona.

Storhed og fald

Tolv år senere blev Christian 2 ført gennem porten til Sønderborg Slot til et livslangt fangenskab. Det fortælles, at det første slotsfogeden Knud Peder-sens Gyldenstjerne gjorde, var at træk-

ke Christian 2 i skægget og rive Den Gyldne Vlies af kongens hals. Dermed blev Den gyldne Vlies et symbol på kongens storhed og fald.

Christian 2 holdt meget af sin orden, der for ham var et bevis på, at han hørte til blandt Europas fyrster, og han bar den altid, som man kan se på de mange repræsentative portrætter, han lod lave under flugten.

Retten til titlen

Retten til stormestertitlen og dermed retten til at uddele ordenen, lå hos huset Burgund og i lige linie af ordensstifteren Philip den Gode. Havde suverænen ingen mandlig arving, overgik suveræniteten til ægtemanden til afdødes arving.

Da de burgundiske hertuger uddøde på sværdsiden i 1477, overgik ordenen derfor som arv sammen med Det burgundiske Rige til Habsburgerne i Østrig, idet kejser Maximilian 1 giftede sig med Maria af Burgund. Da kejser Karl 5 blev hersker over Spanien, blev ordenen både østrigsk og spansk.

Stormestertitlen overgav Karl 5 til sønnen Philip 2, da han trak sig tilbage til klosterliv i Spanien.

Krig om en orden

I 1700 døde Karl 2 og dermed den sidste spanske Habsburger. Philip af Anjou, retmæssig arving til den spanske trone og ærkehertug Karl, den senere Karl 6 af Østrig, indledte en arvefølgekrig om Spanien og om stormesterværdigheden til Den gyldne Vlies. Både Philip 5 og Karl 6 gjorde krav på ordenen, som dermed blev delt.

Endnu omkring midten af 1700-

årene var Den gyldne Vlies kilde til politisk strid mellem de to lande. I Østrig, hvor kun katolikker kan blive riddere af Den gyldne Vlies, er der siden delingen uddelt 664 ordener. I Spanien uddeles ordenen både til katolikker, protestanter og ikke-kristne.

Flere danske konger

Også ikke-adelige kan modtage ordenen. Spanien har siden 1700 uddelt 559 ordener., blandt andre til følgende danske konger: Frederik 6 i 1818, Christian 8 i 1840, Frederik 7 i 1848, Christian 9 i 1864, Frederik 8 i 1883 og Christian 10 i 1901.

Kong Juan Carlos har i nyere tid i egenskab af overhoved for huset Bourbon uddelt ordenen til blandt andre kong Baudoin af Belgien. Ordensregalierne opbevares på Kunsthistorisches Museum i Wien.

Sammenhængen

Hvad har ordenen Den gyldne Vlies da at gøre med blyplomber fra bomuld, produceret omkring 1600 i Gent, hvor Den gyldne Vlies' stormesterværdighed var i Spanien hos Philip 3 ? Ja, i 1576 sluttedes i Gent freden mellem det spanske overherredømme og de nederlandske provinser med ind-

*Maleri af Christian 2, der spejler sig og sin orden.
Frederiksborg Museum.*

En af de få situationer, hvor Christian 2 ikke er afbildet med sit vædderskind, stammer fra hans fangenskab på Sønderborg Slot. Da var værdighedstegnet taget fra ham. Maleri af Carl Bloch 1871. Frederiksborg Museum.

sættelse af Johan af Østrig som guvernør. Johan var uægte søn af Philip 2, Nederlandenes fyrste.

Allerede i 1584 måtte Gent og andre flamske byer overgive sig til hertugen af Parma, Alexander Farnese, og dermed var Gent igen under spansk herredømme. Samme Alexander Farnese var i 1675 blevet ridder af Den gyldne Vlies, da han blev tildelt ordenen af Karl 2 af Spanien.

Den megen krig havde ødelagt flanderns økonomi, og gode håndværkere var flygtet. For at få gang i tekstilindustrien igen, påbegyndte man en produktion af bomuld. Bomuldsproduktionen havde siden 1300-årene været en blomstrende industri i Italien, og fabrikationen af bomuldsstoffer bredte sig langsomt nordpå til den sydlige del af Tyskland og altså Nederlandene.

Et mere nærliggende tegn end Den gyldne Vlies som symbol på hertug Alexanders magt og en påmindelse om Flanderns tidligere storhedstid under Philip den Gode fandtes ikke, og samtidig anes en politisk ironi i at anvende netop Den gyldne Vlies, ovenikøbet på bomuldsstoffer.

Litteratur:

Charles de Terlinden: Der Orden vom Goldenen Vlies (1970), N.G. Bartholdy: Kongelige ordener (1980).

“5 Alen Klæde til en Kåbe”

En enkes bønsskrift fra 1487

Seniorstipendiat, Phil.dr. Grethe Jacobsen har fulgt en enke i 1400-tallet og hendes forsøg på at få Kong Hans til at give hende et lån i hendes betrængte situation. Bønsskriftet fortæller en hel lille historie om en kvindes vilkår i 1400-tallet.

I året 1487 dikterede en saddelmagerenke følgende brev til Kong Hans:

“Jeg ville så gerne beder Eder, nådige Herre, at I ville låne mig 30 mark, så jeg kunne købe læder og andet, jeg behøver, til Eders Nådes arbejde. Der er mange af sadlerne, der skal repareres, og staldmesteren har bestilt en ny sadel. Der er lavet fire nye halskranse til Min nådige Frues heste, og Eders staldmester har talt om to halskranse til. Jeg skal nok betale pengene tilbage, som I nu ville hjælpe mig. Jeg har lånt og pantet af godtfolk, dem vil jeg gerne betale, og jeg ville gerne rejse til Tyskland med Eders Nådes tilladelse og høre, om jeg kunne få en god svend, en som kan gøre alle slags arbejde, og jeg beder Eder gerne, nådige herre, at I ville se på min armod og ville lade mig nyde, at min fattige husbond har været jeres tjener, så I vil give mig 5 alen klæde til en kåbe, at den gode slags, for Guds skyld, jeg beder Eders Nåde, at I vil give mig besked.”

Den ukendte

Bønsskriftet er indklæbet i Kong Hans' og Dronning Christines regnskabsbog fra 1487. Det er ikke underskrevet, og da regnskabsbogen ikke giver oplysninger om en saddelmagerenke, der har fået et lån på 30 mark og noget klæde

som gave, kan vi ikke sætte navn på den kvinde, der har skrevet brevet eller snarere fået det skrevet. Vi kan derimod slutte, at hun er enke efter en saddelmager, der har haft kongeparret blandt sine kunder, at hun har til hensigt at føre hans værksted videre, og ikke mindst, at hun ved, hvorledes hun kan gøre det. I de citerede linier får vi et indtryk af en kvinde, der støder på vanskeligheder, da hun skal begynde en ny fase af sit live, men som også har mod til og planer om at overvinde dem.

Lang og skrå

Da hendes mand har været hofleverandør, for at bruge et senere udtryk, er det temmelig sikkert, at parret har haft værksted enten i København eller Odense, hvis handlende og håndværkere hyppigt fik bestillinger fra hoffet. Det kan vi læse i Dronning Christines bevarede hofholdningsregnskaber fra 1491-1521. I begge byer skulle sadelmagere og deres hustruer tilhøre et håndværkslaug. I Odense var sadelmagerne medlemmer af smedelaug og i København af remmesnider og pungemagerlauget. Alle håndværkslaug havde et “skrå”, som man kaldte den samling af regler, der gjaldt for laugets medlemmer. Københavns remmesnider

Saddelmagerenkens bønsskrift til kong Hans, hvori hun beder om at låne 30 mark af ham og få noget uldklæde til en kåbe. Bønsskriftet blev gemt i hofholdningsregnskabet fra 1487, hvilket forhåbentligt betyder, at kongen opfyldte hendes bøn.

og pungemagerlaug havde i 1460 fået godkendt deres skrå af hovedsmanden på Københavns slot, ridder Joakim Griis, og borgmestre og råd i København.

I §12 står der: "Dør en dannemand fra en dannekvinde, hun må bruge sit embede (håndværk) så længe, til hun fanger en dannemand igen."

Det er en almindelig regel i danske (og mange udenlandske) laugsskråer fra denne tid, at enker havde lov til at videreføre mandens værksted, fortsætte hans "embede", som man kaldte et håndværk. Et sådant enkeprivilegium blev som regel kun givet for en begrænset tid, oftest fra et til tre år, men nogle laug tillod enker at arbejde selvstændigt, så længe de forblev i enkestanden. Giftede enke sig med en broder af lauget, var der heller ingen problemer, ej heller hvis hun giftede sig med en svend, der blev fundet værdig

til optagelse som mester. Men fandt hun en mand, der havde et andet håndværk eller drev handel, måtte hun opgive at udøve sit håndværk og lukke sit værksted eller overdrage det til en søn. Kvinder kunne ikke selv blive mestre, da de ikke fik en autoriseret uddannelse i et håndværk, således som mændene fik. Men mange håndværkerkoner og -døtre er utvivlsomt oplært i hjemmet af ægteemanden og faderen, og har kunnet gøre arbejdet. Vor veninde bag bønsskriftet har i hvert fald indsigt i saddelmager- og remmesniderarbejdet, og hendes ønske om en svend skyldes ligeså meget, at hun ikke kan overkomme alle bestillingerne selv, som ønsket om at have kvalificeret hjælp.

Svendene

Hvorfor nu rejse helt til Tyskland for at få en svend? Ja, hvis lavsskråernes

forbud og påbud afspejler faktiske forhold, så var det svært at få arbejdskraft, i hvert fald uddannet arbejdskraft i Danmark i 1400-tallet. Således hedder det i Københavns Remmesnider- og Pungemagerlaugs skrå § 3, at "Hvem, der holder anden mands svend, der er ulovligt skilt fra sin husbond (mester) og bliver han advaret og vil ej overgive ham, give en tønne øl til brødrene, og bøde en mark voks til alteret og svenden fare til sin husbond igen".

Odense Smedelaugs skrå § 18 siger, at "hvo som i deres embede er og undlukker en andens hion (tjenestefolk) førend en halv måned før stævnedag, han skal give bøde 6 skilling grot til byrådet, 6 skilling grot til embedet, hvis han bliver dømt for brøden, og skal dertil ombære svenden (tilbyde hans tjeneste til de andre mestre først)". Denne konkurrence blandt mestrene om svendene kan udmærket have ført til, at mestrene selv drog ud for at ansætte en svend, eller at de sendte deres kone, hvis de selv havde nok at gøre i værkstedet, i stedet for at vente på at svendene kom til byen på deres vandring. Måske har denne enke tidligere været i Tyskland for at hverve svende til sin mands værksted. Man forestiller sig ofte, at middelalderens folk var stationære (med undtagelse af ridderne), men faktisk var der megen fysisk mobilitet blandt alle klasser. Nogle vandrede afsted for at søge arbejde, andre for at få en uddannelse og atter andre for at sikre sjælens frelse ved at drage på pilgrimsfærd.

Uldklæde

Det sidste punkt i bønsskriftet er "5 alen klæde af den gode slags til en

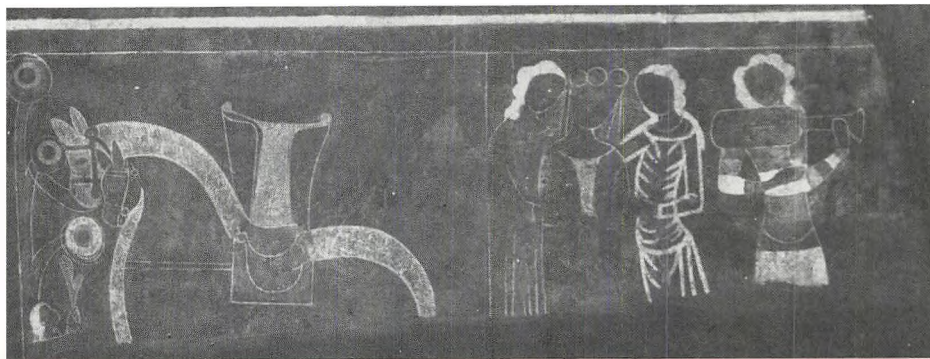
I Brunnby Kirke, nord for Helsingborg, findes en serie prægtige kalkmalerier, deriblandt et der viser St. Andreas, der prædiker for nogle bygningsarbejdere. I midten står murermesteren og bag ham en murerarbejds"kvinde", der blander mørtel. Hun har ikke kåbe på, men er ellers som de øvrige arbejdere iført pænt tøj, der angiver, at dette er respektable arbejdere. Hun har en mønstret bluse under en lang ensfarvet kjole. På hovedet dækker en stram hue hendes hår, yderligere et tegn på en ærbar kone.

kåbe". Hermed mener hun utvivlsomt uldklæde fra Leiden i Nederlandene, som hoffet hvert år indkøbte store mængder af, da hofffolkene fik en del af deres løn i dette klæde. Det var noget af det fineste man kunne få, og det var da også forbeholdt hofdamerne, der kom fra aristokratiet, hvorimod tjenestepiger og kammerpiger måtte nøjes med klæde af mindre fin kvalitet til kapper og kjortler samt linned til skjorter og undertøj. Er det nu forfængelighed, at kvinden bag bønskriftet beder om klæde? Ja, mange vil nok tænke: Endnu et eksempel på kvinders forfængelighed.

Brunnby kirke har også en serie billeder af Jomfru Maria, bl.a. med motivet af "Den ammende Maria". Hun er afbildet som en kvinde fra de øvre lag af samfundet, hvilket ikke mindst er udtrykt i klædedragten, her en kjole med mønster på retten og ensfarvet på vrangen under en overdådig kåbe i lyst stof med stiliserede blomster.

En herresaddel og en damesaddel (med ryglæn ti at ride sidelæns) ses på kalkmaleriet fra ca. 1325 i Ørsløv kirke ved Sorø. Hele frisen, hvori billedet indgår, viser et bryllup blandt aristokratiet, og sadlerne er øjensynligt brudeparrets. Specielle brudedefærdssadler, der ligner disse, blev fra 1500-tallet og frem almindelige blandt den svenske almue og har udgjort et fast marked for saddelmagerne.

Men betragtet ud fra de sociale normer i senmiddelalderens Danmark er bøn-
nen om klæde til en kåbe snarere et
vigtigt led af enkens planer for den nye
fase af sit liv.

Æren

I paragraffen, citeret ovenfor, om en-
kers ret til at videreføre mandens
værksted, omtales mesteren og hans
enke som "dannemand" og "danne-
kvinde". Det betyder ikke en dansk
mand og kvinde, men en respektabel
mand og kvinde, og det var en, hvis
gode navn og rygte var almindeligt
kendt, og som man derfor kunne stole
på, bl.a. i en aftale om ansættelse. Dati-
dens borgere og borgersker var meget
omhyggelige med deres rygte, og der
var strenge straffe for den, der uden
grund bagtalte eller kom med ære-
skrænkende udtalelser om dannemænd
og dannekvinder, som der står i mange

bylove. Det var især vigtigt for en
håndværkerenke at bevare sit gode
navn og rygte. I skråen for Malmøs
skomagerlaug fra 1450 står der i § 5:

"Om nogen i embedet dør da må
hans husfrue nyde dette samme embe-
de, mens hun sidder enke og sin hæder
og ærer bevarer og gør fuldt med em-
bedet".

Lauget lagde altså ligeså meget vægt
på, at dets medlemmer beskyttede de-
res gode navn og rygte som at de betal-
te deres afgifter. En håndværkerenke
kunne miste sin ret til at arbejde, hvis
hun kom i vanry. Pænt tøj var med til
at bevare ens gode rygte, da tøj var en
vigtig indikator af en persons anseelse.
Flere lavskråer påbyder medlemmerne
og ikke mindst deres svende at være
ordentlige i tøjet for ikke at vanære fa-
get og dets udøvere. Det vigtigste
klædningsstykke var nok kappen.
Bortset fra dens isolerende og varmen-
de funktion i et ofte koldt og fugtigt

Norden viste den, at bæreren var med-
lem af det respektable borgerskab.

Klæder skaber folk

Kapper var noget man investerede pen-
ge i, men som til gengæld kunne holde
længe, ja i flere generationer. I de mid-
delalderlige testamenter finder man of-
te kåber omtalt som arv til en datter el-
ler søn, en slægtning, tjenestepige eller
en ven. Rige kvinder og mænd havde
flere kapper at give væk, som Ida Pe-
dersdatter Falk, der i august 1498 skrev
sit testamente. Hun var datter af ridder
Peder Falk til Gisselfeld og enke efter
en skånsk og en tysk ridder. Hun testa-
menterede sine mange ejendele til
slægtninge, venner og tjenestefolk.
Blandt andet skænkede hun to kapper
bort, hvoraf "min frænke (slægtning)
Mette Jensdatter" fik den fineste, der
var syet af sort klæde og foret med
egernskind, mens "min tjenestepige,
Christine Pedersdatter" fik "min grå
kappe foret med mårskin". Det ældste
testamente udfærdiget for en borgerske
er Kirstines, Lasse Buddes enkes. Kirs-
tines testamente er dateret i Lund den
11. januar 1482, fem år før bønskriftet
blev skrevet. Også hun havde klæd-
ningsstykker at give væk foruden ejen-
dom, smykker, penge og forskelligt
bohavede. Den ugifte datter, Elsebet, fik
"min bedste kåbe": En anden, foret
med blåt silke, gik til præsten hr. Hans
Brokman, mens Magnild, der har været
en slægtning eller en god veninde, fik
den tredje kåbe med tilhørende hætte.

Skøger

For borgerkvinder var det især vigtigt
at blive skilt ud fra prostituerede, og

det blev gjort ved hjælp af dragten. En forordning udstedt af kong Hans i 1496 befalede, at “de almindelige kvinder og skøger skulle bære på deres hoved en hue, halv rød og halv sort, intet klæde bedre end deventersk og intet linned bedre end til en skilling alen”. Hans efterfølger, Christian 2, forlangte i 1522, at “menige løse Quinder” skulle bo i bestemte kvarterer i byerne og ej blandt gode, ærlige folk. Til gengæld måtte de bære gode klæder og andet, eftersom de havde råd til, “dog saa, at the ey skulle bære nogle Koober, på thet mand thennom kende kand fore andre Dandequinner og erligt Folck”. I et brev fra samme år fortælles om en tjenestepige, der er blevet forulempet af en mand, der “ville tage kåben fra hende og taledes desuden hende ganske ilde til”. Kåben beskyttede bæreren mod klimaet som mod at blive anset for en løsagtig kvinde, og jo finere stof, des mere anseelse. Så det har ikke været forfængelighed, men nødvendighed, der fik bønsskriftets ophavskvinde til at bede kongen om 5 alen (ca. 3 meter) af det gode leidiske klæde til en kåbe. Den har klart markeret, at her kom en dannekvinde af god social status, med et godt rygte og som kunne ansætte svende til et værksted med en fornem kundekreds. Der var en del af hendes strategi for at klare sig som håndværksenke i 1400-tallets Danmark.

Den gavmilde dronning

Desværre er regnskaberne for de følgende år ikke overleveret, så vi kan ikke få at vide, om bønsskriftet blev læst og efterkommet af kongen. Af de senere regnskaber fra Dronning Christines hof kan vi se, at dronningen var gav-

mild med gaver og indkøb hos handlende og håndværkere, der trængte til lidt støtte. I 1509 noterede hendes kansler i regnskabsbogen en post på “2 rhinske gylden Min Frues Nåde bad mig give Marine Guldsmeds både til gave og for småting, Min Frues Nåde har fået af hende”. 2 rhinske gylden svarede til 5 mark. Lad os håbe, at enken bag bønsskriftet fik den håndsrækning, hun havde brug for. Initiativ manglede hun ikke.

Alle teksterne er moderniseret. Bønsskriftet befinder sig i Rigsarkivet i København. (RA. Reg. 108A, Pk. 1. 1487) og er trykt i Danske Magazin, 4. Rk., Bd. 1 (1864) s. 183. - Af andre kilder er brugt

Danske Gilder og Lavsskeraer fra Middelalderen, udg. af C. Nyrop (Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1895-1904; genoptrykt 1977); Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, udg. af William Christensen (Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1904); Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450, udg. af Kr. Erslev (Gyldendal, 1901) samt Lund Arkestifts Urkundsboek (Diplomatarium Dioecesis Lundenses), udg. af L. Weibull (Lund, 1900-39) bd. 4.

Litteratur:

Grethe Jacobsen, Kvindeskikkelser og kvindelighed i Danmarks middelalder. Gad, 1986. Samme, Håndværkets kulturhistorie: Håndværket kommer til Danmark. Tiden før 1550. Håndværkerådets Forlag, 1982.

Artiklen er del af et større essay om kvinder i de senmiddelalderlige danske byer, der skal udgives på tysk sammen med andre bidrag om kvinder i Europa i senmiddelalderen.

I sin beskrivelse af de nordiske folks faner og levevis fra 1555 fortæller Olaus Magnus, hvorledes man i Norden tæmmer heste og lærer dem at knæle på forbenene for “ligesom at udbyde ungmøer og fruer” til at stige op. Hesten på billedet har damesaddel på, så kvinden til venstre kan få en ridetur. Hun ser nu ikke ud til at vente på at blive indbudt af en hest (eller mand), men snarere at beordre sine tjenere til at sadle og holde på hesten.

Valdemar Atterdag og alle hans folk

Ifølge Sjællands Krønike lader Valdemar Atterdag umiddelbart efter den 10. januar 1358 kundgøre, "... at alle hans folk skal stille i våben i Roskilde søndagen før Pauli omvendelsesdag (22. januar)..."

Krønikens beretning kan virke næsten utrolig på os: Hvordan har det kunnet lade sig gøre? På en halv snes dage? Vi kan kun konstatere, at det kunne det, for "alle hans folk" mødte og gik i kamp.

I det følgende kaster pensioneret major, cand.phil. Ib Nordby et blik på 1300-1400-tallets danske krigsvæsen.

Mens vi faktisk er uvidende om selve den praktiske fremgangsmåde ved indkaldelsen eller samlingen af datidens hærstyrker, er vort kendskab til opstillingen og sammensætningen bedre. Det samme gælder den første *strategi*, d.v.s. den overordnede krigsførelse, samt den anvendte *taktik*, d.v.s. den i de enkelte krigshandlinger anvendte kampmåde.

Alligevel må det konstateres, at der savnes nyere forskning i krigsvæsenets forhold i 1300- og 1400-tallets Danmark.

Europa

Set i europæisk perspektiv var periodens krigsvæsen domineret af begivenhederne under Hundredeårskrigen - en krig, som i sig selv medførte afgørende ændringer i både tilvejebringelse af hære og deres udrustning og i den førte strategi og taktik.

De tunge ridderhære fra 1100 til 1200-tallet, fæstningerne og den tvungne ledingspligt afløstes af fodfolk, ildvåben og mere professionelle soldater. Alt dette skete sideløbende med det europæiske samfunds almindelige udvikling fra feudalsystem til etablering af de nationale stater og i forbindelse

hermed overgang fra feudalfyrsternes småhære til større nationalhære - normalt med regenten som øverste feltherre.

Strategisk viste periodens felttog, at sejren mere og mere betingedes af offensiv indsats: Man kunne ikke længere vinde ved defensiv afventen i og omkring sværtbyggede borge og slotte - og taktisk blev indførelsen af ildvåben den faktor, der skabte grundlaget for senere tiders "ild og bevægelse".

Men på trods af, at ildvåben - i form af artilleri - anvendtes ved begyndelsen af 1400-tallet, var betydningen minimal, og udbredelsen og kendskabet til dem tog sin tid.

Den vigtigste ændring må nok ses i anvendelsen af fodfolket, som mere og mere fratog det tunge rytteri dets hidtidige dominans på de europæiske slagmarker. Kort sagt: Man steg af hesten.

Danmark

Første halvdel af 1300-tallet, hvor Erik Menved og Christoffer 2 kom ud i større og større pantsættelser - bl.a. for at skaffe midler til krigsførelse - endte som bekendt med det danske riges almindelige opløsning, hvor et forgældet

og forarmet land, uden konge og hof, uden råd eller regering, styredes af et holstensk militærdiktatur.

De nævnte kongers krigsførelse havde kostet dyrt - ikke mindst i form af løn til lejetropper, der havde udgjort en stor del af de styrker, med hvilke adskillige oprør var blevet slået ned.

Igennem 1100- og 1200-tallet havde ledingspligten udviklet sig til at være selvejerbondens pligt til ved omgangstjeneste at gøre krigstjeneste, men dette - tillige med "mand-af-hus" systemet, hvor alle inden for et bestemt område skulle tage del i forsvar af dette (landeværns-systemet) - var mere eller mindre blevet sat ud af kraft under holstenerstyret, hvor landet og dets borge besattes af grev Gert med en holstensk ridderhær. Det er nok ikke forkert at sige, at der ved året 1340 ikke eksisterede noget dansk krigsvæsen udover

Niels Ebbesens oprørshær, bestående af herremænd og bønder.

Opstilling og sammensætning

Vi ved ikke hvilke principper Valdemar Atterdag kan have lagt til grund, da han ifølge Sjællandske Krønike i året 1358 udbød "...herremænd, borgere og bønder, der skal møde i våben i Slagelse..."

Men vi kan konstatere, at en - med vore dages udtryk - almindelig mobilisering fandt sted; hvor stor styrken har været, ved vi ikke. Vi må dog betragte året 1358 som et vendepunkt for hærstørrelsen, idet Valdemar efter mange års kamp om de af holstenerne besatte slotte og områder, nu forberedte sig til større udgående felttog. Den i 1358 opstillede hær må følgelig have været grundstammen i den hær, som han brugte i sine krige ind i 1360'erne.

Hæren var sammensat af tre roder: 1. rode var lensmænd og svende, der betales af statens midler. 2. rode var de adelige herremænd og væbnere, der gjorde krigstjeneste som modydelse for skattefrihed, og endelig 3. rode, der var bønder, der indgik i en slags landeværn i omgangstjeneste inden for et bestemt område (læggd), hvor de fik tildelt våben i form af armbrøster.

Hovedsmænd

Valdemar havde tilsyneladende indset, at udgifterne til fremmede lejetropper havde sprængt forgængernes statsbudgetter og været årsag til landets økono-

*Slaget ved Brunkeberg 1471.
Olaus Magnus.*

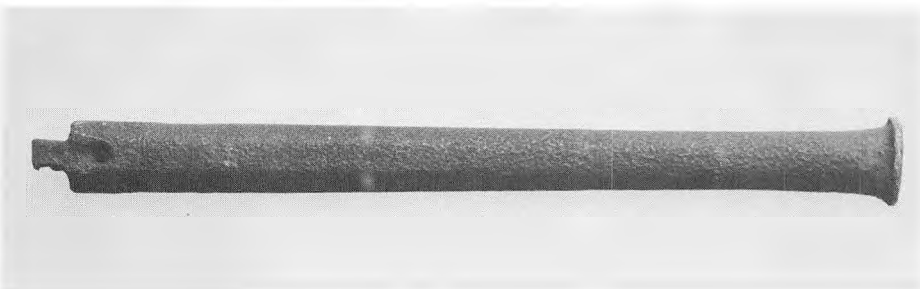

miske fallit. Derfor gjorde han hæren mest mulig national. Det må dog ikke glemmes, at han på slotte og borge ofte indsatte udenlandske slotshovedmænd, efterhånden som han erobrede disse støttepunkter fra holstenerne. Og netop slottene udgjorde kongens militære og politiske magt. Fra omkring 1360 rådede han over mindst et halvt hundrede slotte og borge, hvorom den lokale forvaltning byggedes op - med slotshovedsmanden som den person, der var "kongens mand på stedet".

Som hovedsmænd benyttede kongen udover udlændinge også danske lavadelsmænd, som stræbte efter at få anerkendelse. Med stræbsomme og ærgerrige mennesker i disse embeder mindskede Valdemar faren for, at de skulle blive en trussel mod hans magtstilling - han sikrede sig i sit bagland. Kongens hær og kongens slotte var grundpiller, der indgik i Valdemar Atterdags stærke centralmagt.

1500 "gewapnet"

Efterfølgerne Oluf og Margrethes periode er normalt karakteriseret som værende en fredsperiode, hvor Margrethe søger at nå sine mål ad forhandlingens vej. Dog skete der i forbindelse med opstillingen og sammensætningen

Støbt bøsseløb fundet nær Ejner Bavneshøj. Som det ses af kalkmaleriet fra Bellinge kirke har løbet været monteret på en "stok" af træ. Nationalmuseet.

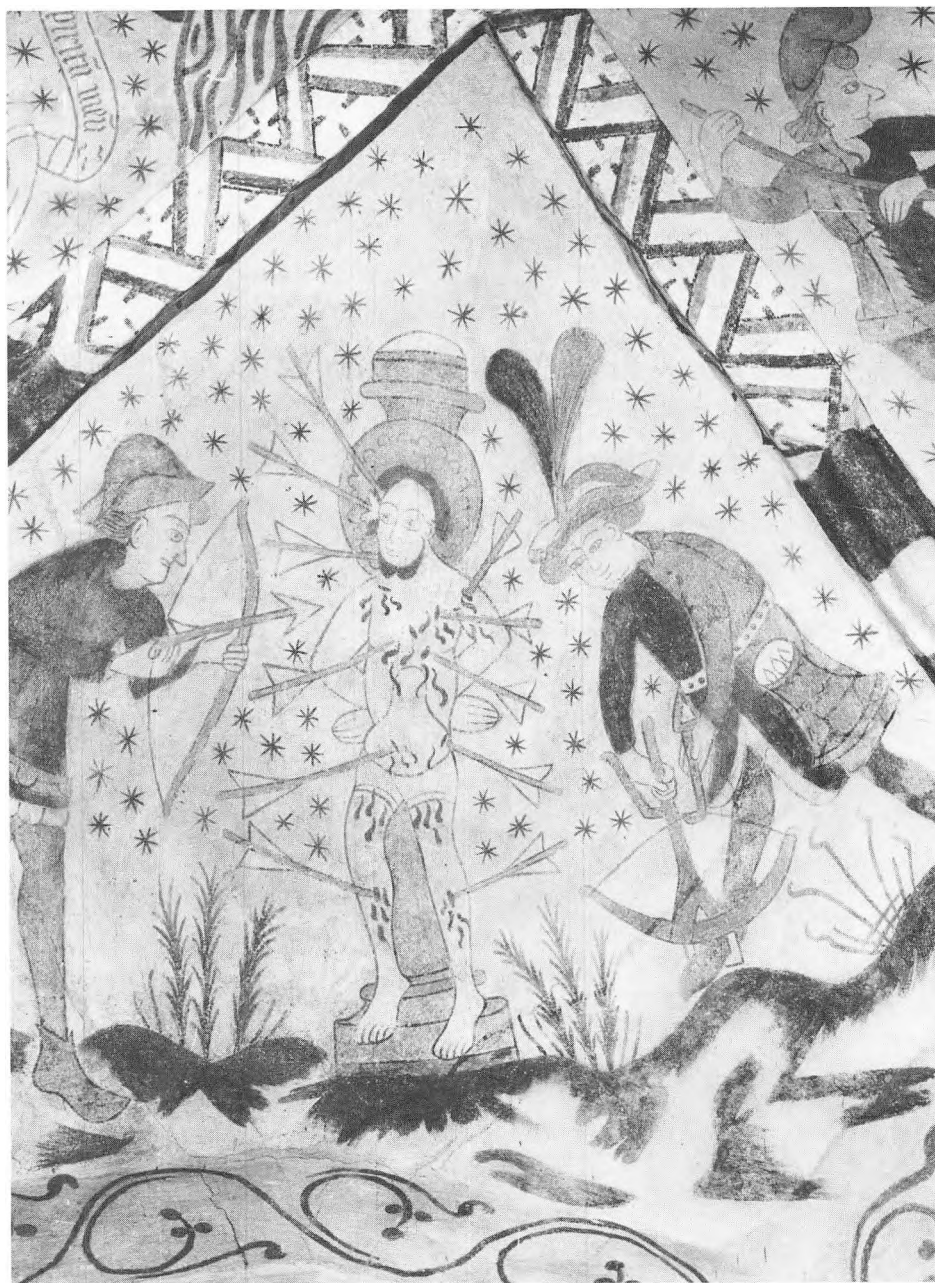
af en hær til anvendelse mod Albrecht af Mecklenburg en bemærkelsesværdig ting: Den professionelle soldat gjorde sit indtog. Styrken af professionelle an drog 1.500 "gewapnet", hvilket med væbnede tjenere til fods og til hest har udgjort flere tusind mand. Vi har således her opstillet en hær, hvis sammensætning spænder fra bønder, udskrevet i ledning, til den helt professionelle kriger af udenlandsk herkomst.

Omend perioden som nævnt var en fredsperiode hærgedes de danske kyster af mecklenburgske sørøvere, vitaliebrødrene, der særligt i 1390'erne gjorde stor skade såvel på land som vand. Som værn herimod dannede Margrethe en form for kystbevogtning, der havde landeværnets karakter, d.v.s. et lokalt forsvar mod en indtrængende fjende. Vore dages hjemmeværn har haft fortilfælde!

Hertil kom Unionsbrevets gensidige forsvarsforbund, hvor gensidigheden bestod i at yde hjælp, når kongen eller hans embedsmænd krævede det, både til lands og til vands; det angrebne rige skulle i så fald levere hjælpehæren forplejning til mennesker og dyr samt skibe, mens kongen stod inde for "løn, skade og fængsel".

Slesvigske felttog

Hvor Margrethe foretrak forhandlingsløsninger, stod samme fremgangsmåde ikke til Erik af Pommerns sindelag. Da han fandt det utåleligt, at han for Slesvigs vedkommende var lensmand under en hertug-slægt, der selv var lensmænd under ham - et ret så indviklet forhold - valgte han krig mod hollstenerne og i tiden fra ca. 1415 til 1427 førtes de mange slesvigske felttog -

*Fodfolk mod ridderhær. Slaget ved
Grandson 1476.*

med krig i sommerhalvåret og våbenhvile med forhandlinger om vinteren. Om erobringer og tab af snart det ene, snart det andet slot og om forhandlingerne ved vi en del, men om Eriks hær så godt som intet.

Vi kender således ikke til den danske hærs sammensætning, dens størrelse, hvor den var i vinterhalvåret el.lign. Derimod er oplysningerne om den holstenske hær fyldigere bl.a. ud fra hanseatiske og holstenske kilder, - i 1417 således 400 ryttere og 20.000 mand fodfolk.

Vi ved kun, at Eriks hær var svensk-dansk, at den var udbudt og at den i udstrakt grad transporteredes ad søvejen.

Det sydlige Sverige konfliktområde

Ejheller Christoffer af Bayerns forholdsvis korte regeringstid byder på begivenheder, hvoraf der kan drages oplysninger om opstilling og sammensætning af hæren. Omvendt ved vi, at Christian 1's hær var en blanding af ledingsstyrker og udefra hvervede tropper.

Den første halve snes år af Christians regeringstid var præget af hans bestræbelser på at bevare unionen og her til brugte han både forhandling og magt. Efter de indledende kampe om Gotland blev det egentlige konfliktområde det sydlige Sverige med tilliggende havområder.

Efter at have opnået en forhandlingsløsning på det sønderjyske problem vendte Christian sig påny mod Sverige, hvor oprørsstridigheder atter var begyndt - og det svenske felttog endte med slaget på Brunkeberg 1471. Fra dette slag er kildeangivelserne

enige om størrelsen på Christians hær, nemlig ca. 5.000 mand, hvilket lyder sandsynligt.

Slaget på Brunkeberg var Christians sidste indsats som feltherre og hærfører - et hverv, som han havde røgtet med skiftende held - og nu til sidst med et nederlag.

Strategien

Omend rigsrådene vandt mere og mere indflydelse - i hvert fald i løbet af 1400-tallet - var det kongen, som videreførte sine politiske ideer med militær magt, d.v.s. kongen stod for den militære strategi, der skulle anvendes. Meget afhæng derfor af den enkelte konges sindelag, diplomatiske evner, overblik og tålmodighed, hårdhed og styrke til at gennemføre planer og ideer.

Den militære strategi har som et minimum to krav: 1. Ud fra kendskabet til den mulige modstander må de nødvendige militære potentialer være til stede/kunne fremskaffes. 2. Den militære koncentration må være sikret/kunne sikres i tid og rum.

Med disse krav for øje vil vi i det følgende betragte kongernes anvendte strategi.

Stralsund-freden

Med Vordingborg som sit strategiske og centralt velbeliggende hovedkvarter sikrede Valdemar Atterdag sig med mindre styrker først sit bagland i ordenen Sjælland, Jylland og Fyn, inden han med en større styrke angreb Sverige og endte med erobringen af Gotland. Han opfyldte hermed de to strategiske krav. Med samme styrke og

kraft besejrede han Hansestæderne i første omgang; men med uro i sit bagland led han nederlag i anden omgang og måtte acceptere Stralsund-freden i 1370. Måske kan hans rejse (man har talt om flugt) til Tyskland ses som en del af hans strategi: Han søgte dannet en "anden front" mod Hansestæderne og deres forbundsfæller.

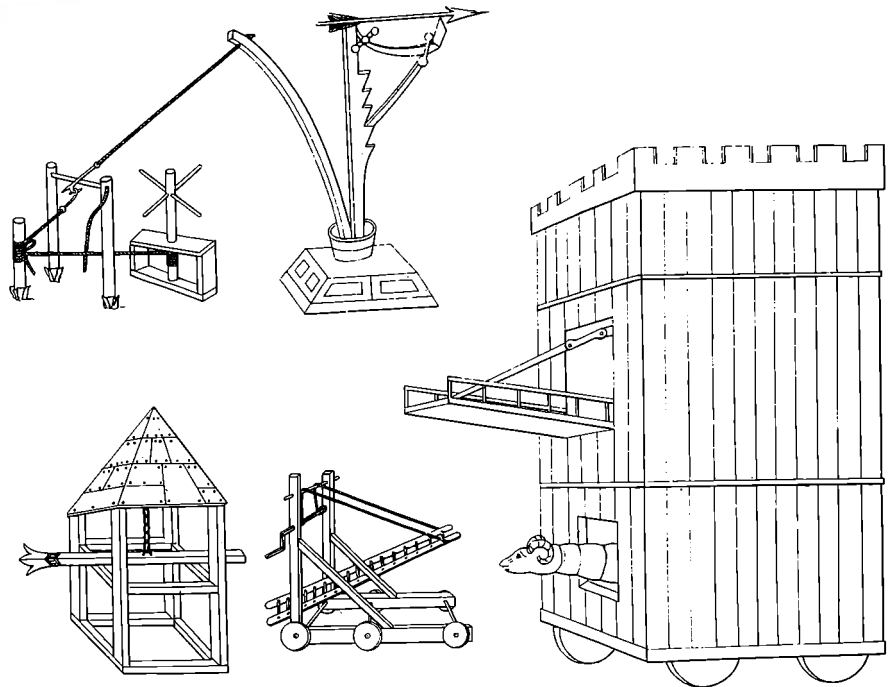
Falkøping

Ved forhandlinger sikrede Margrethe sit bagland gennem aftaler med Hansestæderne og Slesvig-Holsten inden hun

i 1389 indlod sig i kamp med Albrecht ved Falkøping - hvor hun vandt. Også hun opfyldte de strategiske krav - og med den skabte ro i Sverige og Danmark forhandlede hun videre til sin død.

Erik af Pommern fortsatte hvor Margrethe slap - i Slesvig-Holsten - men nu med militær magt. Det strategiske krav nr. 1 synes ikke at have været opfyldt og kun med indgriben udefra - den tyske kejsers udsending - opnåedes en forhandlingsløsning. Med Hansestæderne og Sverige opnåedes ikke klare militære afgørelser.

Belejringsredskaber. Fra F. H. Jahn: Almindelig Udsigt over Nordens, især Danmarks Krigsvæsen i Middelalderen. (1825).

By under belejring..Olaus Magnus.

Brunkeberg

Med ro i Danmark angreb Christian 1 Sverige, men opfyldte ikke krav nr. 1, og det endelige resultat opnåedes ikke ved militær magt, men gennem internt svensk opgør. Men med ro i Sverige kunne han hellige sig Slesvig-Holsten, hvor han opnåede en forhandlingsløsning.

Med ro i baglandet, d.v.s. Slesvig-Holsten og Danmark, vender han sig påny mod Sverige, eller tvinges dertil, men igen er krav nr. 1 ikke opfyldt, og måske udviser han for megen nølen. Resultatet bliver nederlaget på Brunkeberg.

Som det vil være fremgået, synes Valdemar Atterdag at have gennemført en militær strategi, hvor han fulgte en plan, der opfyldte de to krav - og det

samme kan siges om Margrethe - forud for hendes eneste militære handling ved Falkøping. Derimod har de øvrige kongers militærstrategiske indsigt været begrænset - uden det store overblik. Dette førte dem ud i situationer, hvor de blev tvunget til at anvende nød- og øjebliksløsninger, hvilket i den sidste ende førte til uheld og nederlag.

Belejring

Strategien gjaldt en erobring og en sikring af et landområde med et antal slotte. Heraf følger, at den anvendte taktik gik ud på at sikre sig de i det pågældende landområde værende slotte. Havde man først slottene og som tidligere nævnt indsat loyale og tro slotshøvedsmænd, havde man også landområdet. Slotte var var simpelthen grundlaget

for statsmagten. I øvrigt synes de enkelte slotte eller borge ikke placeret ud fra nogen overordnet plan - strategiske hensyn og terrænets beskaffenhed.

Valdemar Atterdags erobringskrige fra 1340-1360 og Erik af Pommerns kampe om og i Slesvig-Holsten i perioden 1412-1427 var udprægede "slotskrige" - med kamp om disse så centrale støttepunkter. Fremgangsmåden var belejringstaktikkens, der kunne antage to former: Angriberen lagde sig udenfor slottet, opførte skansearbejder og ventede for herved at sulte forsvaren ud, eller direkte angreb med anvendelse af kastemaskiner, murvæddere, stormtage og stiger.

Forsvaren havde normalt fordele overfor angriberen, forudsat forsynin-

gerne var tilstrækkelige til at udholde en længere belejring.

Åben kamp

Omend vi ser belejringen som den mest anvendte kampmåde, forekom dog kamp i "det åbne land". Således fortæller Sjællandske Krønike om, hvorledes Valdemar med ryttere og fodfolk splittede en fjendtlig hær på Fyn Mortensdag 1357, hvorved "adskillige omkom i mose og krat". Dette sidste kunne antyde, at en vis udnyttelse af terrænets beskaffenhed havde fundet sted i taktisk øjemed.

Et andet eksempel er slaget ved Falkøping i februar 1389, hvor Margrethes hærfører, Henrik Parow, førte kampen mod Albrecht af Mecklenburg. Det strategiske mål var at sætte sig fast i passet mellem Vänern og Vättern ved at erobre Axevall og ligeledes erobre Rumlaborg øst for Vättern. Taktiske overvejelser må have fundet sted, hvilket følgende to handlinger giver belæg for

For det første: Forud for hovedstyrken sendte Parow en styrke frem for at sikre sig netop Axevall for derved at have den vestlige (venstre) flanke sikret, og for det andet: I selve kampen ved Falkøping støttede man fløjene til terrænet (Asle mose og det meget bakkede terræn) - en opstilling, som viste sig effektiv, da Albrechts styrker forsøgte at omgå danskernes venstre flanke og herved gik fast i mosen.

I Falkøping-slaget havde Margrethe som nævnt overdraget føringen til Parow, der formentlig var professionel soldat og erfaren fører og som uden tvivl besad taktiske evner til at føre en styrke i "åben kamp".

Samme evner kan næppe siges at have været tilstede hos Christian 1 i et andet åbent slag - slaget på Brunkeberg, hvor han fra en særdeles gunstig udgangsposition på "bjerget" alligevel måtte se sig slået af Sten Stures hær, der hovedsageligt bestod af bønder med simple våben.

Søslag

Søslag forekom adskillige gange - først og fremmest mod Hansestæderne - men det var i en form, hvor fodfolk, som transporteredes på skibene, udkæmpede slaget, og hvor den egentlige kamp først opstod, når man opnåede direkte kontakt med modstanderen ved at entre hans skibe. Og det var de på landjorden anvendte våben som spyd, økser og sværd, der blev benyttet.

Feltherre

Normalt var kongen øverste hærfører og også den, der førte i felten. Sjældent figurerer andre navne end netop kongens og begrebet "kongens hær" og vendinger som "kongen førte sine tropper". "kongen lod belejre" o.s.v. er den, der oftest fremkommer i kilderne. Og selvom Margrethe overgav føringen af hæren til en professionel udlænding, mecklenburgeren Parow, blev hun dog tilskrevet sejren: "Ære være Gud, som gav en uventet sejr i kvindens hånd".

Hverken 1300- eller 1400-tallets danske krigsvæsen kan siges at have haft danske feltherrer med taktisk overblik, endsige taktisk fantasi.

Valdemar Atterdag kan anses som en militær-(politisk)-strateg - med et

strategisk overblik og med en plan, der blev fuldt længst muligt. Om Margrethe kan siges det samme - dog måske udtrykt ved politisk-(militær)-strateg. Derimod synes 1400-tallets konger ikke at have besiddet de samme evner.

Taktisk slutter perioden med Christians nederlag på Brunkeberg og med et tilbageskridt sammenlignet med Falkøping-slagets danske sejr hundrede år tidligere. Og hvor Valdemar Atterdags "slots-krige" i midten af 1300-tallet førte til landets samling, endte Erik af Pommerns "slots-krige" i Slesvig-Holsten i begyndelsen af 1400-tallet i fiasko.

Kilder:

Sjællandske Krønike, oversat og kommenteret af Rikke Agnete Olsen, 1981.
F.H. Jahn: Danmarks politisk-militaire Historie, København 1835.
F.H. Jahn: Almindelig Udsigt over Nordens, især Danmarks Krigsvæsen, København 1825.
O. Vaupell: Dronning Margrethe, København 1897.
C.E.F. Reinhardt: Valdemar Atterdag og hans Kongegjerning, København 1880.

Absolut ingen "kærlighed i koleraens tid" -og dog...

I sit arbejde med koleraen i Danmark stødte lektor *Gerda Bonderup* på den efterfølgende historie, der dels handler om *typiske* adfærdsmønstre for folk i en katastrofesituation og for ærekære og selvhøjtidelige enkeltpersoner i en hvilken som helst situation; og dels om et atypisk, ja enestående forhold: Nemlig om det eneste lokalsamfund i Danmark, der nægtede lydighed overfor autoriteterne under koleraepidemien i 1853.

I en katastrofetid reagerer folk efter nogle grundlæggende mønstre styret af panikken og det fortvivlede håb om al ligevel at overleve. I en epidemimæssig sammenhæng vil en eller flere af fire reaktioner være typiske: 1. at stikke af, det gjorde man i høj grad i pesttiden, noget mindre under koleraen i det 19. århundrede. 2. at klynge sig til et halmstrå f.eks. til en vidundertinktur. 3. at lave oprør ved at gå til angreb på en opfundet syndebuk i socialt og/eller politisk ustabile stater. F.eks. troede folk i Frankrig, da koleraen slog til i slumkvartererne for første gang i 1830'erne, at det var det industrialiserede borgerskab, der ville pøblen til livs, og at lægerne som borgerens forlængede arm ville foregive de fattige, derfor lynchede man lægerne. Det gjorde man også i Rusland, der havde et upopulært autoritært styre, fordi man troede, at tsaren havde hyret en international lægeliga til udryddelse af de besværlige fattige. 4. at nære tillid til og udvise lydighed over for autoriteterne.

Den 2. maj 1855 blev der afsagt en kvaksalverdom ved Københavns Nordre Birk. Delinkventerne var destillator, brændevinsbrænder cand.pharm. Anders Anthonsen Brøndum og kontorchef i Kultusministeriet kancelliråd C.D.G. Brückner, anklageren var det offentlige. Hvad lå bag denne dom?

Koleraen står til

Da koleraen kom til Danmark i sommeren 1853, ramte den over titusinde, de fleste af dem boede i København. Hvert år tog folk fra de rigere lag herfra ud på deres landsteder. Det lille fiskerleje Tårnbæk et stenkast nord for hovedstaden var et af de yndede steder. Også Brøndum havde et lyststed dér. I Tårnbæk hørte man daglig de frygteligste nyheder om folk, der døde som fluer, om manglende kister og gravsteder, om stank, angst og rædsler. Da de første i Tårnbæk, heriblandt Brøndums hussjomfru, i slutningen af juli blev angrebet af koleraen, brød panikken ud.

Brøndum beholdt dog hovedet koldt, tilkaldte stedets læge v.Rosen, der boede et par kilometer derfra, nemlig på Klampenborgs Vandkur, Brønd og Søbadeansalt. Han kom dog ikke før to til tre timer senere. Jomfruen blev i ventetiden meget dårlig, og Brøndum gav hende noget af den mikstur, som han havde fået af sin huslæge i København. Det var i øvrigt typisk, at borgerskabet i byerne dengang forsynede sig med medicin i spandervis. Her drejede det sig om salmiakspiritus. Husjomfruen havde det fint, da lægen endelig kom.

Den "kloge" mand og hans vidundertinktur

Siden blev hun begejstret tilhænger af miksturen. Hendes frelse rygtedes over hele fiskerlejet, og det blev Brøndum, altså stedets "kloge" mand, og ikke v.Rosen, som gang på gang blev rådspurgt. Så vidt det kan ses, havde Brøndum dog hele tiden opfordret de syges pårørende til at tilkalde lægen. Men da der skulle handles hurtigt, gav han af sin mikstur, som han for egen regning supplerede med nærende mad, varmende tøj, tæpper og sengelinned,

thi det var et meget fattigt fiskerleje. Hvis lægen endelig blev tilkaldt var det, som Rosen senere fortalte, først i dødens stund, hvor al behandling var nytteløs. - Dette adfærdsmønster var typisk for landsbybefolkningen, ikke bare i en krisetid.

Begejstringen for Brøndum nærmedes ikke alene af fiskerne, men også -

I 1892 slog en koleraepidemi ned i Hamborg, hvor 9000 mennesker døde. Fra samme år stammer dette billede af syge, der transporteres bort. Medicinskhistorisk Museum.

Der var mange »kloge« mænd, der forsøgte at helbrede de syge. Dette tyske billede fra 1832 viser de medikamenter og forholdsregler en sådan klog mand tog i anvendelse.

til Rosens store fortrydelse - af mange fra den dannede klasse, som for eksempel kontorchef Brückner og en "gråhærde" kongelig embedsmand. Det var den sidste, der ifølge Rosen var gået således "fra sans og samling, at han i fuld alvor havde foreslået" ham at helbrede koleraen i fællesskab med Brøndum og Brückner og kun at anvende Brøndums medicin. Rosen blev mere og mere irriteret og bad adskillige

gange Brøndum om at standse sin egen, Brückners og den fantastiske husjomfrus virke. Intet hjalp, tværtimod modtog han i august et brev fra Brückner, hvori denne refererede forskellige sygdomsforløb før og efter salmiakkuren og afsluttede med den høve forhåbning, at disse hans linier måtte bidrage til, at Rosen ville anstille mere alvorlige forsøg med det omhandlede middel. Dette ville kunne bidrage til at forhøje den agtelse, som der næredes for ham. — Det var slet skjult ironi, og Rosen skummede, også fordi han opfattede de to herrers virke som illoyal konkurrence, da de sammen med medicinen uddelte gratis mad og tøj. Tro da skam, at de stolede mere på Brøndum end på ham ! Han besluttede sig for at slå til!

Den fornærmede læge

Vi skal lige standse op, for indtil nu er sagen ligetil og *typisk* for mange lignende sammenstød mellem almuen og de autoriserede læger, altså mellem den folkelige og den videnskabelige medicin. Men v.Rosen adskiller sig på to områder fra andre læger, og det var uheldigt i en anspændt epidemitid og blev anledning til, at historien udviklede sig atypisk. Rosen var usædvanlig ambitiøs og ærekær, han havde skrevet forskellige litterære værker, han blev senere også folketingsmand. Allerede samtiden var opmærksom på, at han i sin selvhøjtidighed havde et uhyggeligt stridbart gemyt. Med sine standsmæssige rødder tilbage i preussisk adelslæg i dansk tjeneste og med sit arbejde som privatlæge på kurbadeanstalten kendte han kun til de pæne samfundslag fra København, de nærede respekt

for hans kunnen, og han nød stor anseelse. Så blev han pludseligt i 1853 revet ud af dette elitemiljø, idet han udkommanderedes til at tage sig af kolerapatienter, noget alle privatpraktiserende læger under epidemien blev beordret til. Det var et kulturchock for manden, for koleraen rammer for det meste samfundets laveste lag, der for v.Rosen havde en total uforståelig og uacceptabel mentalitet: At de foretrak en art "klog" mand, rettere en kvaksalver med en mirakeltinktur, frem for ham!

Lægens første slag

Derfor ville han slå til, og i september bød sig en lejlighed, da oldermandens kone under sin sygdom, uden at Rosen havde givet ordre dertil, var blevet kørt til Frederiksberg Hospital i København, hvor hun få dage efter døde.

Uden den ansvarlige overlæges viden blev hendes lig "bortført", bragt hjem og begravet. Rosen mente, der var fusk med i spillet fra Brøndums side og bad sin overordnede, distriktslæge Mürer,

om tilladelse til obduktion. Der lød et ramaskrig fra landsbyen. Det blev også afslået, fordi Mürer ikke mente, man kunne afgøre noget efter en uge med megen varme. Med dette obduktionskrav mistede Rosen den allersidste re-

*Koleralejren udenfor København
1853. Akvarel udført af H.G.F.
Holm.
Medicinskehistorisk Museum.*

spekt i landsbyen. - Oldermænden fortalte i øvrigt senere, at konen godt nok havde haft kolera og havde fået miksturen, den havde også kureret hende,

men tre uger efter var hun blevet syg af noget andet, som hun så døde af på hospitalet. At hendes lig skulle være bortrøvet, kendte han ikke noget til.

Epidemiberetningen og lægens andet slag

Omkring årsskiftet, da koleraen var forbi, sendte Rosen, som alle læger i landet skulle det, sin epidemiberetning ad kommandovejen til Sundhedscollegiet. I første omgang fortalte han i en neutral tone om kolerasituationen sidste sommer, da man straks havde nedsat en sundhedskommission med ham, grev C. Holstein fra Dyrehavegård og fiskerlejets oldermænd som medlemmer. Særlig havde greven været flink, ihærdig og qua sin autoritet meget nyttig. Oldermænden fik ingen særlig omtale. Der havde i alt været 65 kolerasyge, hvoraf godt halvdelen døde. De fleste havde været fiskere, nogle få håndværkere og kun enkelte københavnere. Efter denne mere epidemiologiske beretning blev tonen noget lidenskabelig, da han anklagede sine to kombattanter for meget farligt kvaksalveri. Hverken hans distriktslæge, landfysikus eller Sundhedscollegiet tog dog synderligt notits af den - landfysikus'en var dog lidt på vagt.

Først i maj 1854 kiggede man efter Rosens fornyede henvendelse nærmere på sagen. På Rigsarkivet ligger Sundhedscollegiets papirer, hvori kollegiets medlemmer har påført deres forskellige voteringer. Alle var enige i, at der ikke skulle rejses en kvaksalversag, fordi en kolera-tid ikke levede plads til en sådan, fordi de anklagede ikke havde nydt nogen fordel af deres virke, eller fordi der var for lidt kød på sagen. Man ville dog spørge de to lavere instanser, nemlig landfysikus Uldall og distriktslæge Mürer. Disse spurgte så Rosen, der nok engang gjorde omhyggeligt rede for sagen. Mürer sendte Rosens svar

Den franske satiriker H. Daumier lavede dette træsnit i 1840 af koleraofre.

Wilhelm von Rosen var et besværligt gemyt; ærekær og kværlulantisk. Det kgl. Bibliotek.

med et følgebrev til Uldall, hvori han konkluderede, at enten skulle herrerne Brøndum og Brückner have en "revers", en næse, og love ikke for fremtiden at gentage successen. Eller også skulle man gå retsens vej, han ville foreslå det sidste. Uldall sendte det hele videre til Sundhedscollegiet med sin følgeskrivelse, hvori han ikke mente, at en revers var en god løsning, fordi man dermed ville anerkende sagen som kvaksalveri. Han foreslog i stedet enten at give herrerne en intern advarsel eller lade dem retsforfølge. Der skete det mærkelige, at også collegiet skiftede mening, desværre er voteringsarket denne gang ikke bevaret, og man tilskrev Uldall, at han skulle starte rets-sagen.

En landsby i oprør

Det kom ikke til at gå stille af. Da fiskerne i Tårnbæk fik nys om sagen, lavede de verbalt oprør, ved at deres oldermand organiserede en underskriftsindsamling til fordel for Brøndum og Brückner og satte den i Berlingske Tidende sammen med en taksigelse og deres 37 navne. Det var den 30. september 1854. I en pæn tone gjorde de opmærksom på, at en kvaksalversag ville være helt urimelig, for da lægen på grund af den "uforholdsmæssige strækning, der var overladt til hans omsorg, som oftest ville være kommet alt for sent", have det været Brøndum og Brückner, der dag og nat havde hjulpet til.

Nogle dage senere tog Rosen i en mindre pæn tone til genmæle i Berlingske Tidende og Fædrelandet: Oldermænden var et "skørhoved" og fiskerne med ham, de klamrede sig med sand fanatisme og overtroisk overbevisning til deres halmstrå, Brøndum, der havde forblændet dem med sin nærende mad og dag-og-nathjælp. Miksturen var forresten ikke spor ny eller særlig god, og i stedet skulle man hellere takke grev Holstein. Debatten bølgede en del frem og tilbage. Fiskerne og særlig Rosen blev mere og mere personlige, mens vi aldrig hører et ord fra de anklagede. Til gengæld blandede grev Holstein sig i sagen til fordel for v.Rosen: Oldermænden Svend Johansen var vitterlig et mærkeligt menneske. For det første havde han fra starten af sit virke i sundhedskommissionen stået og uddelt salmiakspiritus i stedet for at iværksætte de vedtagne beslutninger. For det andet burde enkemand Svend Johansen være den første til at klage

over Brøndum - her følger historien om det røvede lig - i stedet for at "udbryde i lovsange over folk, som vistnok har handlet i den bedste mening, men hvis færd har ført til så bedrøvelige og navnlig ham selv så smertefulde resultater".

Borgerne i Tårnbæk forblev ikke tavse i oprøret. De indsendte en underskriftsindsamling til Berlingske Tidense.

Da vi Undersejnedes have bragt i Erklæring, at Dhr. Svend Johansen og Svend Brøndum ere blevne anklagede for Dvælselsveri i Anledning af den rikhed og opværende Dvælsel, de gæbe de lidende i Tårnbæk under den ødelæggende Choleraepidemi i forrige Sommer, have vi anseet det for vor Pligt ikke længer at ydre Synspoint at lade os altså se fra at udtale den Tak, som vi tidligere har mange Gange, i saa overordentlig høi Grad solde disse lidende Mænd for deres menneskeligt værdige Viljømænd til den nævnte Tid.

Det er vor Overbevisning, og vi tør påstå, at den del af Os, der som Dvælselner tillidte have lært disse Færdigheder at kende, at altså har Regnen høit Anse på Tårnbæks Talemæssighed i saa høi Grad, som disse lidende Mænd, thi den ødelæggende Sygdom disse lidende have krævet et uendeligt større Antal Døire, hvod disse ikke med utrættelig Udbolkenhed have søgt at modarbejde Sygdommen ved ved Udledning af Sundt og kraftige Fødemidler, vedes det med Hæse for deres eget Liv lide de Syge til Dvælsel paa en Tid, da Lægens Behandling, paa Grund af den uerholdsmæssig store Strækning, der var overladt til hans Omsorg, som altså vilde være kommen altså sent.

Forvoldes en saadan Viljømænd kan forlignes Dødel og Anklage, og ikke snarere Opmuntring og Belønning, sunne vi, som have seet og følt dens delgivende Indflydelse, naturligvis ikke begrube, og hvod det virkelig fulde lykkes at vinde disse Mænd til, for Fremtiden i paafølgende Tilfælde at maatte nægte deres lidende Medmennesker den Hjælp, som de have vist, at de i saa høi Grad formaare at yde, saa vilde den Tjæpsted, hvormed vi for Dvælsket imodelig Choleraens mulige Tilbagekomst, blior altså af Livt og Befruktning; dog, det, som er ret og godt, pleier vi altså tilsiidst at seire, og vi vilde derfor endnu haabe det Bedste.

Tårnbæk den 2de September 1854.

Svend Johansen. Svend Brøndum. P. Lars Enge.
 Peter Olsen. Lars Carlsen. Peter Larsen. Lars Peter Jensen.
 Søren Olsen. Ole Christensen. Jens Olsen. P. Hansen.
 N. Christensen. Peter Olsen. S. Brøndum. D. Olsen.
 P. Christensen. Svend Jensen. Ole Jensen. Jøb. Johansen.
 Niels Svendsen. Lars Olsen. Ole Jensen. Anders Peter Jensen.
 Niels Nielsen. Ludvig Bennike. Anders Jensen. Søren
 Jørgensen. Peter Jensen. Søren Jensen. Peter Jensen.
 Johannes Brøndum. Hans Jensen. Peter Christensen.
 Niels Rasmussen. A. Olsen. P. Jensen. D. Jensen.

At ovenstående Underskriver omfattede alle Tårnbæks Hjem-familier paa 2 nær bevidnes af

Svend Johansen,
 Oldermænd.

(Dhr. Redacteurer anmodes om at ville optage ovenstående Erklæring i deres næste Blad.)

Dommen

Sagen gik sin gang, Rosen, Brøndum og Brückner mødte hos forhørsdommeren, hvis materiale blev sendt til stiftamtmanden, der var anklager for det offentlige. I januar 1855 ville denne lige forhøre sig engang til hos Sundhedscollegiet for at sikre sig dets fulde opbakning. På et møde refererede dekanen det i dag bortkomne forhørsmateriale. Vi hører for første gang Brøndums forklaring på, hvorfor han gjorde, som han gjorde. Han havde tre argumenter, at det nemlig hastede med behandlingen af kolerasyge, at Sundhedscollegiet selv havde opfordret lægfolk til at give en hånd med, og at Brückner i 1849, da en koleraepidemi havde truet landet, havde fulgt de forelæsnings for ikke-lægestuderende, som var organiserede af Sundhedscollegiet og Det medicinske Fakultet. I svarbrevet forbigik man Brückners kursusuddannelse, men indrømmede godt nok, at man i koleratiden havde opfordret til, at lægfolk skulle hjælpe. Man havde givet klare retningslinier, men ikke af den slags, Brøndum og Brückner havde handlet efter. Disse havde tværtimod brugt et "stærkt virkende medikament", som ikke-læger ikke måtte, fordi det "er forbunden med fare". Yderligere havde de anklagede udleveret midlet til personer "af hver alder og køn", hvad enten de havde kolera eller ej. Det vigtigste argument var dog, at herrerne havde arbejdet, "hvor en autoriseret læges hjælp kunne erholdes".

Da dommen faldt, gik Brøndum helt fri, fordi han ikke havde delt medicin ud, *efter* en autoriseret læge havde været ved sygelejet. Brückner, der også

havde været i aktion efter lægens besøg, blev dømt efter den - nyreviderede kvaksalverlov. Det betød 20 rigsdaler og halvdelen af sagens omkostninger, den anden halvdel skulle det offentlige betale, da de havde tabt deres sag mod Brøndum.

Rødglødende styrtede Rosen fra den ene instans til den anden, tilskrev både stiftamtmanden og Sundhedscollegiet og bad dem appellere sagen. Nu var alle dog inderlig trætte af Rosen og hans fanatisme, dekanen formulerede det således på mødet i Sundhedscollegiet, at nok var sagen *meget* lempeligt dømt, men det var ikke Sundhedscollegiet om at gøre, om en straf skulle være højere eller lavere, men "kun om at erhverve retslig kendelse for, at et forhold som det påankede var ulovligt og strafbart".

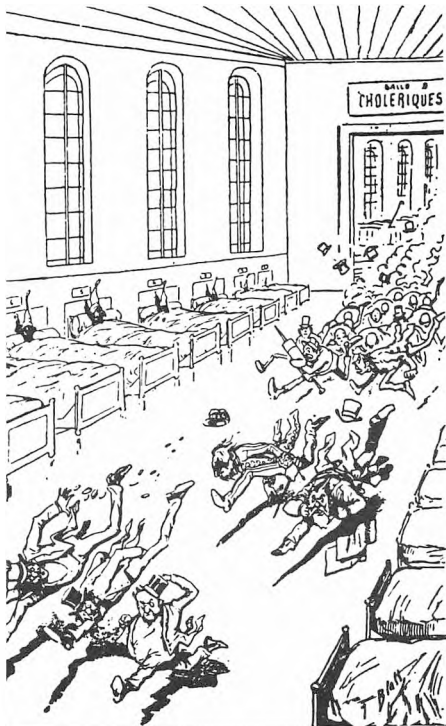
Tro og taknemmelighed

Den typiske side af historien er færdig, men dens atypiske del skal lige analyseres: Atypisk var for det første, at en landsby overhovedet blev angrebet af sygdommen. Det blev kun få. Atypisk var det for det andet, at en landsby satte sig op mod autoriteterne, lægen og sundhedskommissionen. Opsætsighed kender vi ellers kun som reaktion i socialt og politisk ustabile stater og slet ikke i Danmark. Forklaringen er sammenstødet mellem en landsbys traditioner og en ærekær badelæges interesser. Landsbyen havde sin opfattelse af sygdomsbekæmpelse og sin tro på koleraspecialiserede "kloge" mænd, mens lægen følte, at man satte spørgsmålstegn ved hans kompetence. Da han vilde fratage landsbybefolkningen dens tro og dens helt, ved at lægge sag an

mod frelserne, greb man til et utraditionelt middel, nemlig et verbalt oprør, ved at offentliggøre sagen i hovedstadens aviser. Dette middel hørte normalt den mere dannede del af bybefolkningen til. Foretog landbefolkningen endeligt underskriftsindsamlinger, gik man selv op med dem til rette vedkommende. Tårnbækhistorien er altså ikke en historie om latent social eller politisk uro, men en sag, hvor befolkningen stod på sine traditioner også i en krisetid. Atypisk er for det tredje, at deres "klog"-mand-substitut ikke var en af deres egne, men et medlem af en anden og mere anset samfundsgruppe - på samme trin som en læge - som kun frekventerede deres landsby som feriegæst. Tro og taknemmelighed brød altså deres adfærdsnormer.

Hvorfor en kvaksalversag?

"Klog"-mand-substitutterne blev anledning til landets eneste kolerarelateret kvaksalversag, hvis behandling ikke, som man skulle tro, løb ud i sandet, men kom helt ud af proportioner. Det skete i sommeren 1854, da Sundhedscollegiet og embedslægen skiftede mening. Hvorfor gjorde de det? Allerede i 1850 havde landets læger besluttet sig til at gøre noget ved det ulidelige kvaksalveri. Man indsamlede så fyldestgørende materiale som muligt om alle kvaksalvere for at kunne påvirke regeringen til en ny kvaksalverlov. Det lykkedes ikke straks, først da en af deres "fjender", en kvaksalverpræst(!) fik sæde i folketinget og dér stillede forslag om mere *lempelige* straffebestemmelser for kvaksalveri, kom der liv i sagen, der blev afsluttet i præstens ånd i marts 1854. Embedslægerne og Sundhedscol

Den tyske kunstner J. Blass skildrede i 1884 myndighedernes besøg på et kolerahospital. Det gik hurtigt.

legiet, der jo også var sammensat af lutter læger, havde efter at have afviklet de mest presserende koleraefterdønninger tid til at tage gamle nagende emner op til behandling, siden folkettinget havde handlet så kraftigt imod deres interesser. Nu skulle der statuere et eksempel!

Sundhedscollegiet mistede dog overblik og sans for proportioner, da man tog en sag op netop fra den værste koleratid, iværksat af en ære- og træ-

tekær badelæge, rettet mod to *menne-skevenner*, der ikke ville have en skilling for det. Ikke nok med det, så havde den ene som apoteker fået en lægebeslægtet uddannelse, den anden havde fulgt det frivillige lynkursus i behandling af kolerapatienter. Ingen af dem var typiske "kloge", ingen havde været involveret i kvaksalversager før.

Midlet - salmiakspiritus - var ikke spor nyt, men allerede af oplysningslægerne anbefalet ved brækkesygen, afprøvet bl.a. i Indien, koleraens arnested. Det kunne købes allevegne i håndkøb. Badelægen havde forresten også anvendt det på sit koleralazaret i 1853 - hævdede fiskerne og sagde, at det var i smug, fordi han prøvede at skjule lugten med kanclolic. — Læser man avisannoncer fra denne tid, vrimer det med mystiske kolerasnapse og -tinkurer. Deres ophavsmænd fik ingen kvaksalverbøder, selvom de lancerede medikamenterne med gevinst for øje.

Moralen

Det var en urimelig og utrolig anklage, det mente ikke blot fiskerne, det fremgik ganske klart af domsprotokollen. Som en sidste instans i denne sag havde man på Nordre Birk besluttet, at sagen skulle behandles så lidet opsigtsvækkende og så lempelig som muligt, og den irriterende v.Rosen sad tilbage med sin indeklemt kvaksalversag.

Denne "oprørs" historie var altså den eneste af slagsen i den svære koleratid. Ellers nærrede folk tillid til de ansvarshavende, der til gengæld viste sig at være denne tillid værdig ved promp- te at iværksætte en række foranstaltninger, tit med deres eget liv som indsats. - Men det er en anden historie.

Kilder:

Fra Sundhedscollegiets arkiv: Epidemiberetninger; medicinalberetninger; kopibøger; journalsager.
Fra Københavns Nordre Birk: Domsprotokol og journalsager for 1855. Berlingske Tidende og Fædrelandet.

På legepladsen

I 1762 udkom Rousseaus berømte bog *Émile*. De ideer om børneopdragelse, der lå heri, ser ud til at have inspireret til oprettelsen af Danmarks første legeplads i 1795. Den lå på Vesterbro i København "næst skydebanen". Birthe Ludovica Rasmussen giver et rids af denne og senere legepladsers historie i København.

Da Christiansborg Slot brændte i 1794, blev den tyske hofpræst, Christiani, på det nærmeste arbejdsløs. Hans reaktion var en annonce i Adresseavisen samme sommer, hvori han efterlyste elever til sit kommende opdragelsesinstitut, hvis bærende ide skulle være intellektuel belæring på højeste niveau - kombineret med legemsøvelser.

Christianis Institut

I april året efter kunne den tidligere hofpræst åbne Christianis Institut "næst Skydebanen" på Vesterbro. Elevernes "forfriskningsplads" var på små fem tdr. land og gik helt ned til stranden, der hvor i dag Sønder Boulevard ligger. Samtiden var så optaget af dette nymodens foretagende, at det faldt ganske naturligt, at Jens Juel valgte friarealet til baggrund for sit maleri (se gengivelse). "Løbende Dreng".

Det kan se ud som en tilsnigelse at kalde hofpræstens private skoleområde

med tilhørende "gymnastikmaskiner" for byens - og hele landets - første legeplads! Men den, der først har gjort det, var ekspert på området, kommunelærer Hans Dragehjem, der gennem mere end 25 år utrætteligt arbejdede, skrev og talte for at fremme legeplads-sagen i begyndelsen af vort århundrede.

Noget kunne tyde på, at Christiani havde hentet inspiration ved at læse Rousseau's *Émile*, der udkom i 1762, og hvori forfatteren slog til lyd for en kombineret moralsk-fysisk opdragelse af børn.

I 1800-tallet arbejdede pædagoger som Pestalozzi og hans discipel, Fröbel videre med disse tanker, ligesom vor egen Grundtvig senere i århundredet pustede nyt liv i de hjemlige pædagogiske overvejelser.

New Yorks slum

I USA havde danskeren Jacob A. Riis

skabt opmærksomhed omkring fattige bybørns problemer gennem sine fotografier fra New Yorks slum. Disse afslørende billeder, som han fulgte op med artikler og foredrag, blev direkte årsag til at der kom fart på kæmpebyens sociale arbejde. 1898 kunne Jacob Riis således indvie et fritidshjem på Manhattan, der havde både taghave og legeplads. Centret hedder den dag i dag "Jacob Riis Settlement House".

Herhjemme havde vi ikke en slum som New Yorks, og det krævede år og dag at komme igennem med noget så enkelt som oprettelse af de første 2-3 kommunale legepladser i København!

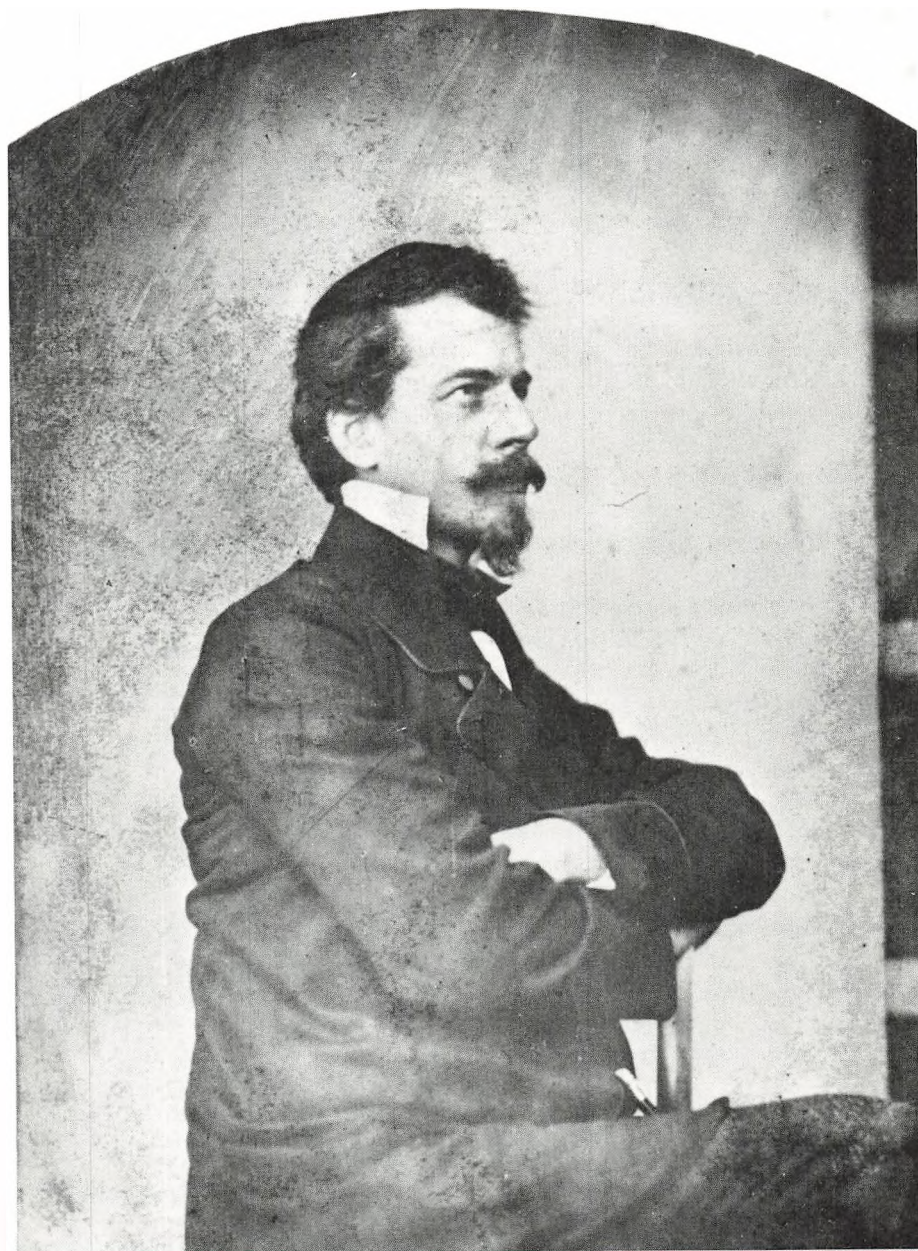
Københavns Borgerrepræsentation

I Borgerrepræsentationen blev ordet "legeplads" nævnt for første gang ved mødet den 6. november 1876. Manden, der tog ordet, var den senere finansminister, professor Scharling.

Han slog til lyd for, at man indrettede offentligt tilgængelige legepladser for børn i den tættest bebyggede del af byen, sådan som man havde gjort det i andre storbyer "... han erkendte vel, at det var vanskeligt at skaffe Legepladser i en tæt bebygget By, men stundom var der Lejlighed dertil, uden at det medførte store Ofre, og da burde det ske".

Som var det aftalt spil, uddybede hans kollega i Borgerrepræsentationen, etatsråd Meldahl, umiddelbart derefter emnet. Han var en varm tilhænger af tanken, men han fik brug for al sin entusiasme både ved dette møde og i mange år fremover.

Efter disse første to indlæg mente overretsprokurator Herforth, at børnene burde henvises til Rosenborg Have

Den unge F. Meldahl fotograferet i München i 1853 af den danske fotograf Peter Th. Boysen. Det kgl. Bibliotek.

eller Fællederne. Det var Meldahl ikke tilfreds med: "Legepladserne må være i nærheden af Hjemmet. Den store mængde af Børn har ikke Tid til at løbe ud på Fælleden for at lege". Og han fortsatte selvbevidst: "Jeg vil roligt overlade Befolkningen at afgøre, hvem af os, der har ret i dette Spørgsmål".

Muren ved Assistens

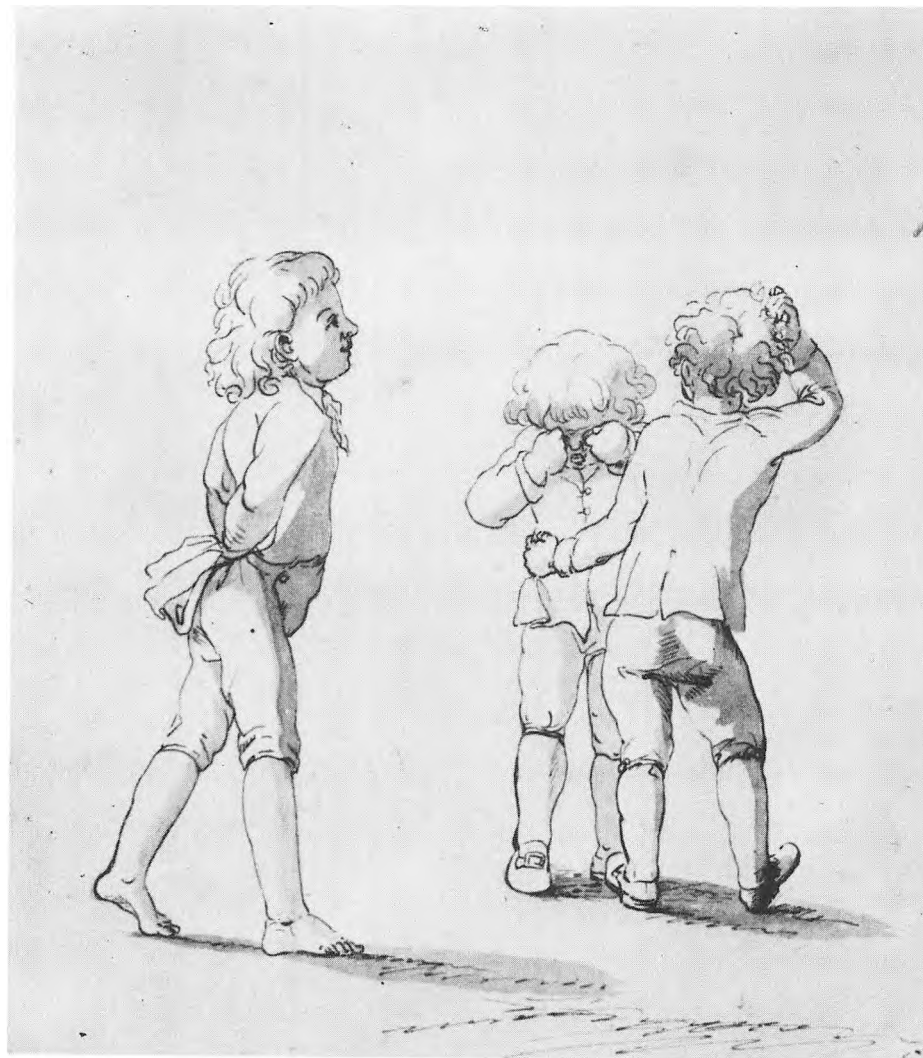
Først fem år senere skete der noget, der åbnede for en mulighed. Begravelsesvæsenet meldte sig da med ønske om at få en mur opført langs Assistens Kirkegård imod Kapelvej. Ungdommen havde nemlig "kapret det foran Kirkegården liggende Terræn", hvad man følte sig besværet af.

Meldahl var ikke sen til at gøre opmærksom på, at "kapringen" jo netop tydede på, at der var behov for en tumleplads. Begravelsesvæsenet ønskede muren sat et stykke inde fra Kapelvej, så der blev plads til et lille haveanlæg. Herpå svarede Meldahl med at foreslå indrettet "en Plads, hvor Børn frit kan tumle sig uden at være på den egentlige Gade".

Selve muren blev bevilget med øjeblikkelig virkning, mens tanken om en legeplads endnu ikke var populær blandt flertallet af de høje herrer.

Opdragelse til gadedrenge

Så sent som i 1887 viser borgerrepræsentationens mødeprotokol, at den berømte kemiprofessor, Julius Thomsen, ikke kunne gå ind for disse "familiepladser". Tværtimod tvivlede han på det hensigtsmæssige i "al den Tumlen sig i Støv og Snavs," og han frygtede, "at Resultatet af sådanne Anstrengelser

ville blive en Opdragelse til Gadedrenge".

Desuden var han vis på, at så mange børn på et begrænset areal ville få sygdomme og unoder til at forplante sig og føre til slagsmål. Efter professorens mening "burde Kommunen hellere stille sig til Opgaven at indvirke på Befolkningens sans for Orden og Renlighed... Den burde forlange, at Familien,

der søger hvile under åben Himmel efter Dagens Arbejde, skulle møde ordentlige og renlige, så vidt deres Forhold tillader".

Bænke, vandposte og svaner

Ved budgetforhandlingerne nogle uger senere var den utrættelige Meldahl der igen, nu med ønske om bænke "på en-

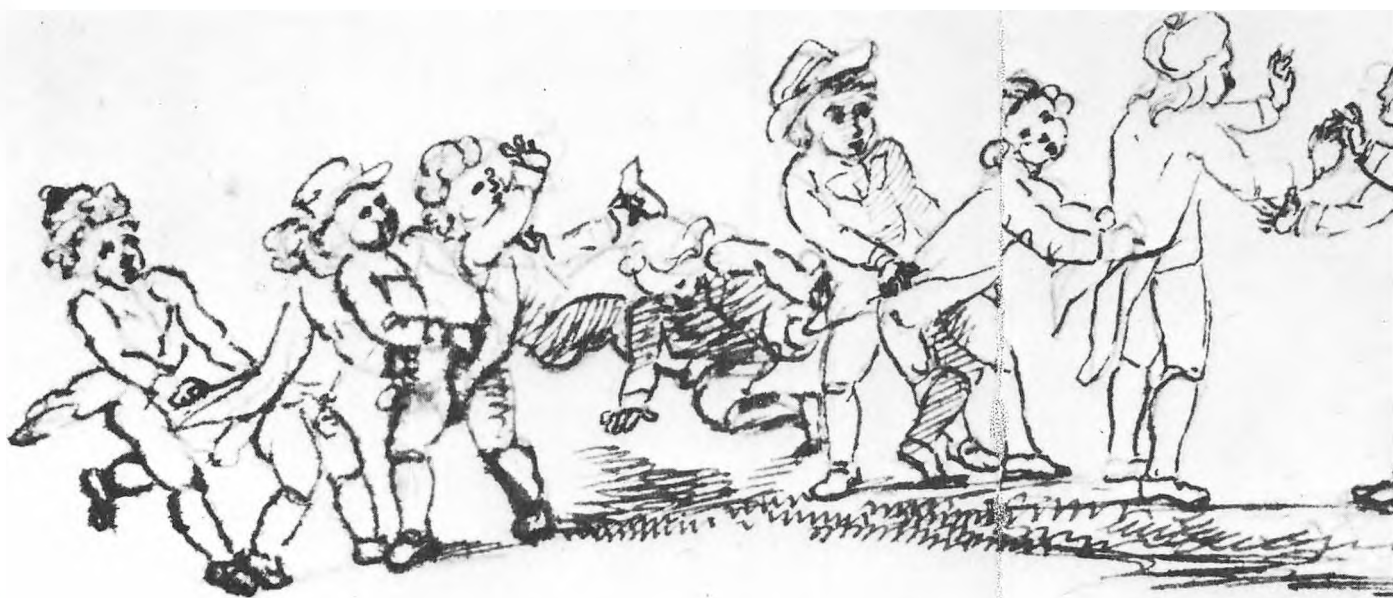
kelte større Pladser, der egnede sig til Legepladser, særlig for Børn af ubemidlede og Mellemlassen". Samtidig efterlyste han drikkemuligheder for de små, der havde svært ved at håndtere de tunge metalbægre, der dengang hang i en kæde ved vandpostene.

Der måtte kunne ordnes noget med "en fin Vandstråle, der til stadighed rislede op, således at Børn blot behøvede

at sætte Munden til". Som bekendt blev dette tankeeksperiment til praktisk virkelighed.

Meldahl var i sandhed en mand med sans for stort og småt. Takket være ham, har vi den kæde af parker, der afløste Nørre Vold. Andre "byfædre" havde ellers planer om et massebyggeri på store dele af det tidligere befæstningsareal.

Den danske blomstermaler C.D. Fritsch tegnede i 1790 nogle skitseagtige københavnermotiver bl.a. af legende børn. Statens Museum for Kunst.

Legende børn indfanget på C.D. Fritzsch's tegneblok i 1790. Statens Museum for Kunst.

Det var også Meldahl, der genskabte Frederiksborg Slot og som færdigbyggede Marmorkirken. Han var sin tids førende arkitekt, og fra hans småtingsafdeling kan nævnes, at det var hans lyse ide, at udsætte svaner på de københavnske søer!

Arbejderfamiliens trivsel

Men nu gjaldt det legepladserne. Da Fælleden og Rosenborg Have igen blev fremhævet som mulige legesteder, hav-

de han også svar på rede hånd: "I Kongens Have er der store Legepladser, men for at komme ind gennem Porten må man underkaste sig Cencur, da Adgangen kun står åben for Velklædte". Desuden burde legepladserne i stedet ligge i nærheden af "de sammenpakkede, tårnhøje Huse med små Boliger uden hygge".

Faktisk byggede han videre på sin oprindelige legepladstanke med henblik på hele arbejderfamiliens trivsel. Man var begyndt at tale om en otte timers arbejdsdag i stedet for de gængse ti. Derfor kunne han i Borgerrepræsentationen udtale:

"Det komme vel engang dertil, at Arbejderne får en normalarbejdsdag, og det var da ønskeligt, at Arbejderen, når

han efter endt Arbejdsgering kommer i nogenlunde god Tid til sit Hjem, skal kunne tilbringe nogle timer af en sommeraften med Hustru og Børn i fri Luft uden at behøve at fjerne sig for meget fra Hjemmet. Det ville bringe sammenhold i mangan en Familie og i det hele være til stor Velsignelse".

Kommunale legepladser

Trods alle fremstød nåede man helt til 1889, før der for første gang i kommunens historie blev foretaget et greb i kassen i forbindelse med en legeplads. Det drejede sig om en grusbelagt plads på Kapelvej afskåret fra gaden af en række træer med bænke imellem. Pladsen blev taget i brug det følgende år på

det Nørrebro, hvis befolkning var omtrent tredoblet i løbet af de forudgående tredivåre år.

År 1890 kom turen til legepladsen på Enghave Plads. Selve indretningen sorterede under Brolægningsinspektøren, der var meget positivt indstillet. Han skaffer mulighed for et børnevenligt halvtæg og et pissoir ved at sløjfe et par mere ekstravagante ting som f.eks. en rundbænk.

Pengene til al denne luksus blev bevilget på et møde den 13. april 1891.

Børn og politi

Juni samme år skriver Illustreret Tidende:

“I Henseende til at føre Friluftsliv

er det i København langt bedre at være Hund end Barn. Hundene kan tumle sig, som de vil, men for Børnene er alt forbudt. Ordensvedtægter og Politipraxis har udviklet sig således, at Børneleg og Børnefærd så at sige er blevet Kriminel i alle Former på Stadens Grund.

Hvis de Små ikke tår sig ganske som Voksne, når de færdes på Gaderne, er der straks en Betjent ved Hånden med et Forbud. Børn og Polit, der ellers i større Steder kommer så godt ud af det med hinanden, står her som fjendtlige Parter, der gensidig volder hinanden det størst mulige Bevær.”

Selv samme uheldige forhold havde kommandør Peter Ferdinand Giødese talt om på et af møderne i Borgerrepræsentationen flere år tidligere. Angående leg på offentlige færdselsveje, sagde han:

“Man kan se Drengene, der spiller Top, på en gang forfærdede tage Flugten, når de får øje på en Betjent, medens der andre Steder kan holdes feltslag af Drengene, bevæbnede med store knipler, uden at de generes af Politiet... Politiet måtte skelne mellem uskyldig Leg, selv på befærdede Strækninger, og virkelig Uorden”.

Privat initiativ

I 1890-91 kom endelig det private initiativ, som borgmesteren hele tiden havde efterlyst. Positiv omtale i pressen og indforståethed i befolkningen gav rygdækning for nye legepladsinitiativer. Legepladsbevægelsen blev startet, og baronesse Rigmor Stampe - senere gift Bendix - var sjælen i foretagendet.

Det erklærede mål var “ordnet leg, boldspil og idræt” for byens børn.

Noget af det første, man foretog sig, var at sende en henvendelse til politiet med opfordring til at håndhæve politivedtægten om børns leg mere lempeligt. Desuden pegede man overfor bystyret på forskellige steder, der egnede sig til etablering af legepladser, ligesom den militære ledelse blev anmodet om frigivelse af forskellige områder til samme gode formål.

Legepladserne en realitet

I 1891 var legepladstanken så vidt, at da arkitekt Meldahl for sidste gang tog ordet i denne forbindelse på et møde i Borgerrepræsentationen, var 3-4 legepladser en realitet, og flere var på bedding. To år senere trådte etatsråden ud af byens råd, og i registreret for de næste mange års forhandlinger leder man forgæves efter ordet “legepladser”.

Sømmelig færden

Inden sin afsked med Borgerrepræsentationen berettede Meldahl om sine oplevelser bl.a. i Berlin, hvor han havde studeret legepladser og “Opholdssteder for Børn under hyggelige Forhold”.

Meldahl syntes svært godt om de grønklædte kirkepladser i Berlin, hvor man havde opstillet bænke og tilladt adgang for børn med ledsagere:

“Det fornøjeligste Liv rører sig. Det er ikke Meningen, at Børn her skulle finde Tumblepladser..., men kun at give dem Lejlighed til at trække frisk Luft; ville de ikke tage Plads på Bænkene hos deres Ledsagere, kunne de bevæge sig, men kun i de udlagte Gange. Det er et Middel til at opdrage Ungdommen til

at færdes på sømmelig Måde på Offentlige Steder og tillige et Middel til at opdrage de Ældre til at passe på Ungdommen”, erklærede Meldahl.

Enhver, der selv har bevæget sig f.eks. på Ørstedsparkens udlagte gange - og således er opdraget til sømmelig færden på offentlige steder - vil føle sig sikker på, at det var godt, at Meldahl primært interesserede sig for Legepladser med stort L, og ikke for den slags opholdssteder for børn under hyggelige forhold!

Jens Juels maleri “en løbende dreng” fra 1802 viser Marcus Pauli K. H. von Schmidt på vej til sin skole. Statens Museum for Kunst.